

Monika Edgren

Makt, sexualitet och våld

Lagen, rätten och det sociala livet genom ett våldtäktsmål i Helsingborgs kämnärsrätt 1821*

Fredagen den 19 januari 1821 stämdes vid Helsingborgs Kämnärsrätt för mordmästaren Johannes Sandberg för våldtäkt på sin femtonåriga tjänstepiga Catharina Kobb. Stämningsansökan lämnades in till stadsfiskalen av den tilltalades hustru, Mariana Sandberg, och flickans fader, hattmakargesällen Petter Kobb.

Mariana Sandberg uppgav att husets äldre piga, Christina Brenning, sent om kvällen den 17 januari hört Catharina Kobb ropa på hjälp från Sandbergs rum som var beläget i ett avlägset hus på gården. Hon hade då tillkallat hustru Sandberg som i sin tur låtit skicka bud i grannskapet om hjälp, varvid tre personer infann sig. Dessa gick tillsammans med Mariana Sandberg till brygg-huset som gränsade till Sandbergs rum, men längre kom de inte, eftersom dörren var låst.

Klockan tre om morgonen kom Catharina Kobb inspringande i bara lintyget med underskjortan på armen och "jämrade sig grufligen". Hon berättade för de närvarande om de många förfärliga timmarna i Sandbergs våld och hur han, trots hennes motstånd, "flera gånger fullbordat sin onda vilja". Strax därefter sändes bud på Kongl hofpredikanten pastor Hallbäck, jordegumman Hellgren och stadsläkaren doctor Hellenius. Catharina Kobbs föräldrar tillkallades också. Både jordegumman och doctor Hellenius besiktigade flickan Kobb och fann henne mycket illa tilltygad, hennes födslodelar svullna och inflammerade och kring haka och mun hade hon blånader som efter hårt tryck.

Rätten hävdade Catharina Kobb, som i protokollet beskrivs som mycket liten till växten, att hon kring halv elva på kvällen gått upp för att bädda åt Sandberg. Han följde efter henne upp på rummet, tog ut nyckeln och slog för rigeln. Enligt Kobb var han "orolig af starka drycker". Först hade han framfört hot för att förmå henne till samlag, sedan erbjudit ekonomisk ersättning, men då detta inte hade någon effekt hade han med våld tilltvungat sig samlag, upprepat våldtäk-

* Tack till landsarkivarie Jan Dahlin som välvilligt ställt källmaterialet om våldtäktsmålet till mitt förfogande. Tack också till kvinnohistoriska seminariet, Lunds universitet, Lars Edgren och Birgitta Odén som läst manus i olika skeden och givit värdefulla synpunkter.

ten åtskilliga gånger under natten, och förorsakat henne mycken plåga. Han hade också, vilket Catharina Kobb var särskilt upprörd över, vänt henne så att hon låg med ryggen mot honom och i denna ställning haft köttslig beblandelse med henne. I denna ställning hade hans manslem trängt så djupt in i hennes födslodelar ”att den menliga skadan blef där inguten”. Hon hade skrikat allt vad hon förmått. Vittnet Anna Christina Hellgren, som var en av de tre personer som Mariana Sandberg skickade efter klockan halv tolv om natten, tog på sin ed att efter vad hon hört under vistelsen i brygghuset kunde hon inte dra någon annan slutsats än att Sandberg våldtog flickan Kobb.¹

Likartade vittnesmål gav de båda andra från grannskapet tillkallade, murmästaren Bengt Möllergren och förre borgaren Nils Hellgren, när de slutligen efter jävsanmärkingar från Johannes Sandberg tillåtits vittna i målet. De berättade att Mariana Sandberg bett dem att frälsa flickan Kobb men de vågade inte av rädsla för Sandberg som påstått sig ha ett laddat gevär i beredskap. Möllergren, som var närmaste granne, menade också att makarna Sandberg levtt illa med varandra.² Sandbergs piga, Christina Brenning, som hördes i målet utan ed, hade hört Sandberg yttra till Catharina Kobb ”vill du vara beskedlig din kona” och hon hade tydligt hört att Sandberg var ”grof” mot flickan. På begäran om förklaring av ordet grof, svarade hon våldtog.³

Sandberg arresterades och togs i förvar i stadshäktet den 19 januari. Vittnesmålens samstämmighet förefaller kunna avgöra målets utgång, ändå nekade Sandberg och hävdade vid flera rättegångstillfällen sin oskuld. Hans första nekande hänvisade till att han, sedan han bett Catharina Kobb elda i kakelugnen och stanna kvar till elden brunnit ut, hade somnat.⁴ Senare hävdade han att det inte gick att bevisa att kött varit i kött och medgav därmed indirekt att han på något sätt våldfört sig på Catharina Kobb. Men på direkt förfrågan om han ville medgiva försök till våldtäkt förnekade han all brottslighet.⁵

Rådhusrätten i Helsingborg valde försoningens väg. Den ansåg det inte bevisat att våldtäkten var fullbordad varvid Sandberg dömdes endast till böter för försök till våldtäkt. I grova brottmål, som detta gällde underställdes domen hovrättens skärskådande. Göta hovrätt dömde till lagens strängaste straff, fästningsstraff, emedan uppfattningen där var att Sandberg var skyldig till fullbordad våldtäkt.⁶

Forskningsproblemet

Med utgångspunkt från ovan relaterade rättsmål skall jag genom de berörda människornas berättelser försöka avläsa och frilägga vissa meningsstrukturer, däribland genusstrukturer, med vars hjälp det tidiga 1800-talets människor orienterat sig i tillvaron. Jag vill härmed även ge ett bidrag till kunskapen om den förindustriella stadens kultur och sociala liv.

Även om jag använder tidsbegrepp och människobeskrivning hämtade från

en tradition och en historiesyn som innebär ett slags före och efter perspektiv, dvs före och efter kapitalismens genombrott eller det moderna samhällets tillblivelse, så vill jag försöka att undertrycka analysgreppet. Traditionen är klumpig genom att den homogeniserar det som var före. Den leder dessutom ofta till en starkt värderande historieskrivning som gör det svårt att se komplexiteter och, från betraktarens perspektiv, motstridiga mentaliteter. Det är människors föreställningsvärld jag är intresserad av och min ambition är därför att arbeta i ständig dialog med deras utsagor. Dock tror jag mig behöva tänka i distinktioner längs en historisk tidsaxel eftersom jag utgår från att människans tänkande har förändrats.

Jag använder flera ingångar för att närma mig forskningsproblemet. En ingång ges av målets fortlöpande process. Allteftersom rannsakingen fortskred förskjuts fokus från våldtäktsmålet till parallella mål och samtidigt tilldrar sig människornas relationer, så som de utspelades under rannsakingen, forskarens intresse. Mängden av individer som drogs in i rättegångsprocessen var mycket stor, tillströmningen av vittnen tycks outsynlig. Ständiga rättegångsuppskjutningar på grund av jävsanmärkingar och nya stämningar relaterade till huvudmålet är några andra iakttagelser. Mer än 80 personer drogs in i huvudmål och i parallellmål som parter och som vittnen under de ca fyra månader som passerade innan dom avkunnades. Det var ett antal som motsvarade ca 5% av stadens vuxna befolkning.⁷ Dessa iakttagelser ger en antydning om hur involverade människor var i varandras vardagsliv. Vad kan man utläsa ifråga om närhet och distans mellan människor, enskilt och allmänt? För att undersöka denna aspekt koncentrerar jag mig på makarna Sandbergs inbördes relation, människors uppträdande i rätten och hur deras vardagssamvaro beskrivs i rättegångsmaterialet. En annan ingång är själva våldtäkten. Våldtäkt var ett grovt brott, ett av de grövsta tänkbara. Men på vilket sätt var det grovt och vad kan dess innebörd säga om människors bild av sig själva och sin omgivning?

Johannes Sandberg var vid tillfället för våldtäktsmålet en medelålders man på 34 år och en ”utmärkt kunnig murare”, enligt den samtida iakttagaren E.F. Tengberg.⁸ Men hans liv var minst sagt rörigt. Sitt burskap hade han förlorat och inte kunnat återvinna och någon annan försörjning kunde han inför rätten inte uppge. Flera gånger hade han stått inför rätta, dömd ärelös för förfalskning i den lokala domstolen, men återfått äran efter överklagande till Göta hovrätt, och sedan vid andra tillfällen varit dömd för slagsmål och andra mindre förseelser. Därtill var äktenskapet mycket olyckligt.⁹

Den 32-åriga Mariana Sandberg var jämförelsevis framgångsrik, med egna pengar och egen inkomst som hon disponerade efter eget huvud. Hon tycks vid tillfället ha ägnat sig åt handel med diverse saker, bland annat tyger.¹⁰ Tengberg menade att hon drev manufakturhandel.¹¹ Men Mariana Sandberg var även pantlånerska, vilket framgår av ett vittnesmål. Vid ett tillfälle var två silverdosor pantsatta hos henne. Dosorna värderades till 32 riksdaler riksgälds. Enligt ägaren, som pantsatt dosorna redan 1819, hade ingen bestämd tid utsatts då

dosorna skulle lösas ut.¹² Mariana Sandbergs verksamheter medgav disponerandet av relativt stora pengar. Hon utfäste t ex en belöning om 50 rd riksgälds till person som kunde återskaffa varor som stulits från henne. Detta var ungefär priset för en ko, eller mer än hälften av en stalldrängs kontanta årslön.¹³

Tengbergs beskrivning ger också bilden av en stark kvinna, dock värderade han henne från mannens perspektiv. Hans beskrivning tar fasta på Johannes Sandberg som ”lefde i ett mindre lyckligt äktenskap; hans hustru var annars en dugtig och snillrik qvinna med ett bättre finanshufvud; hon slog sig på manufacturhandel. Hon var väl icke något vackert fruntimmer, hon var koppärrig, men proper med en härlig figur var hon likväl behaglig, hvilket hon både visste och på sitt sätt drog nytta deraf. Hennes man gjorde hon genom sin tillställning olycklig, ty han blef dömd till fästningsstraff för våldtägt. Hon sjelf blef icke långt derefter beröfvad sin frihet för lurendrejeri och dog som fånge”.¹⁴

Att kvinnor i det förkapitalistiska samhället kunde ha stort inflytande trots formell underordning är sedan länge erkänt inom forskningen och en kartläggning av Mariana Sandbergs sociala liv lägger inget kvalitativt nytt till denna syn. Men om man i syfte att belysa kvinnors ställning enbart ser till deras verksamheter det må vara i eller utanför hushållet ser jag en viss risk dels i att handlingsutrymmet övervärderas, dels i att maktperspektivet negligeras. Våldtäktsmålet vid Helsingborgs kämnärsrätt 1821 gör det emellertid möjligt att granska genusrelationer då ett hushåll föll sönder. Husbonden stod anklagad för att ha förgripit sig på en medlem av sitt hushåll för vilken han förväntades vara som en fader. Hustrun försatte genom sin anklagelse mot mannen hela hushållet, det samtida samhällets minsta byggsten, i upplösning. Analysen av detta rättsmål kan därför ge en mer komplex bild av det förindustriella samhällets genusrelationer.

Rätten i dagligstugan

Av rannsakingarna framgår det att makarna Sandberg var mer eller mindre bekanta med väldigt många människor och att deras hus var en plats för liv och rörelse. De vitt förgrenade nätverken avsatte märkbara spår i rättegångsprocedurena. Rannsakingen avbröts gång på gång. Johannes Sandberg anförde i första vändan jäv mot två av de tre i Sandbergs hus närvarande grannarna natten mellan den 17 och 18 januari. Mot förre borgaren Nils Hellgren anmärkte Sandberg att denne vid tillfället då våldtäkten skulle ägt rum varit berusad. Mot murmästaren Bengt Möllergren anförde Sandberg att han varit Mariana Sandberg behjälplig i förövandet av bodräkt. Sandberg hade den 22 januari lämnat in en angivelse härom till magistraten.¹⁵ Här tog nu ett nytt mål sin början och våldtäktsmålet fick anstå tills vidare. Det nya målet var ett bodräktsmål, d v s en part i ett äktenskap anklagas för att ha fört bort saker ur det gemensamma boet.

Mariana Sandberg inkallade i detta mål vittnen för att bevisa att Sandberg

var berusad då bodräkten skulle ägt rum. Flera personer som vistats i makarna Sandbergs hus tidigt om aftonen den 17 januari fick avlägga vittnesmål. De bekräftade att de druckit toddy tillsammans med Sandberg, varefter Sandberg hade druckit ytterligare. Samtliga, som ofta vistats i huset, uppgav att makarna Sandberg levde i oenighet med varandra.¹⁶

Det nya målet svälde alltmer. Johannes Sandberg förde in nya anklagelser och nya personer i rätten. Den 23 januari lämnade han en ny angivelseskrift till magistraten i vilken hustrun anklagades för horsbrott med färgaresonen Lars Lundström. Enligt Sandberg hade Lundström vistats i deras hus dag och natt under de tre senaste åren och Sandberg var förvissad om att Lundström var fader till en flicka som Mariana Sandberg fött 1820.¹⁷ I den stämningsansökan som åklagaren lämnade till kämnärsrätten den 29 februari var både horsbrottet och bodräkten upptagna. De anklagade i bodräktsmålet hade emellertid utökats. Det gällde nu inte enbart hustru Sandberg och Möllergren, utan även Lars Lundström, borgaren och åkerbrukaren Jöns Svensson och den förre borgaren Nils Hellgren.¹⁸ Till stöd för sin anklagelse kallade Sandberg fem vittnen. De svarande framhöll att de natten mellan den 18 och 19 januari hjälpt Mariana Sandberg att forsla bort sängkläder eftersom hon och barnen inte vågade bo kvar i huset av rädsla för Sandberg.¹⁹

Dessa båda mål upptog rätten varje vecka fram till i mars månad. Anledning- en till att dessa mål drog ut på tiden är att en stor mängd vittnen kallades. I t ex hors- och bodräktsmålet den 27 februari hade kallats 22 personer, varav 8 uteblev, några p g a att de inte erhållit stämningen. Dessutom förekom ett antal jävsanmärkningar.

De personer som kallades till rätten, som parter i målet eller som vittnen, förväntades inställa sig vid laga ansvar och de förväntades uppträda vördnads- fullt. Sandberg ålades t ex vid vite tio riksdaler banco att uppföra sig anständigt och att "iakttaga den aktning han är domstolen skyldig och den ordning honom såsom part tillhör".²⁰ Rättsprocedurerna med anklagelseskrifter och stäm- ningsansökningar tycks behärskas av parterna, men särskilt väl av Mariana Sandberg som dessutom själv skrev sina inlagor.²¹ Inkallande av vittnen, jävsanmärkningar och yrkanden antyder att parterna rörde sig förhållandevis hemtamt i rätten.

De formaliserade rättsliga procedurerna kan ge intrycket att rätten var distanserad från den vanliga människans liv. Denna bild trotsas emellertid av att rätten inte med nödvändighet var rumsligt bunden. Den flyttade till människors dagligstugor när dessa inte kunde komma till rättens vanliga rum. Vid ett tillfälle hade Mariana Sandberg anmält sig sjuk och via stadsfysikus Hallenius låtit meddela att rannsakingen kunde äga rum i hennes hus. Varpå domstolen för dagen flyttade dit.²² Detta var emellertid inte en unik händelse. Några veckor senare upprepades utflyttningen. Vid detta tillfälle ingav Lars Lundström en läkarattest till rätten vari intygades att han på grund av en åkomma i testikeln inte kunde lämna sängen. Då begav sig domstolen med alla till målet hörande personer till det hus där Lundström bodde. Det var samman-

lagt 16 personer som hörde till målet denna dag,²³ förutom rådmän, protokollförare, två kämnärer, d v s bisittare, och stadsfiskalen som var åklagare i målet.²⁴ Lundström bodde i sina föräldrars stora hushåll i en annan del av staden.²⁵ Inget tyder på att rannsakingen i bostäderna avvek från det förlopp de hade i det "vanliga" rummet.

Den respekt som rätten krävde, och som de formaliserade procedurerna underströk, kolliderade delvis med de former som människor själva hävdade. Att uppta rättens arbete med att ständigt föra in nya anklagelser, med mer eller mindre lösa påståenden för att sedan vid andra tillfällen återta och ångra, och vid ett tillfälle dessutom ångra återkallelse, kan uppfattas som utmanande särskilt mot domstolens ledamöters tidsanvändning.²⁶ Stadsfiskalen gav vid ett tillfälle uttryck åt sin irritation över Mariana Sandbergs inblandande av personer "dem hon angifvit för brott af större och mindre beskaffenhet", men denna irritation hade en speciell grund. Den uttrycktes då stadsfiskalen själv var angripen av henne för bristande bevakning av den häktade maken.²⁷ Jag återkommer till stadsfiskal Beens och Mariana Sandbergs antagonistiska förhållande eftersom detta skulle utvecklas till en häpnadsväckande maktkamp. I övrigt antyds ingen irritation över målets spretighet och utdragna karaktär. Man får snarast intrycket att rättegångar av denna typ var mer regel än undantag. En orsak till detta kan vara att de inblandade parterna var djupt involverade i varandras liv.

Rättens rumsliga flexibilitet antyder att gränsen mellan det enskilda och det allmänna var svagt markerad. Bostaden var öppen mot det allmänna och det allmänna inbjöd samtidigt till delaktighet, åtminstone för dem som var beredda att någorlunda acceptera spelreglerna. I bostäderna kunde således rannsakingar som inkluderade många personer äga rum.

Runt omkring Sandbergs hus fanns det människor som på olika sätt hade betydelse i deras liv. I sin beskrivning av Helsingborg kallar Gregor Paulsson denna del av staden en småfolksregion. Vid Långvinkeln, som är namnet på gatan vid vilken Sandbergs bodde, går "inslaget av lägre tjänstemän [...] relativt tillbaka och ju längre ut från staden man kommer ju mera dominerande blir arbetarskiktet för att i vägrenen ute vid Statterna bilda en utpräglat fattigmansregion", skriver Paulsson.²⁸ Lärlingar, gesäller, pigor, drängar, arbetskarlar, bokhållare och handelsbetjänter, räknar Paulsson till småfolket.²⁹ Dessa grupper hade emellertid, med undantag för arbetskarlar, mur- och snickargesäller, inte bildat egna hushåll vid det tidiga 1800-talet, utan bodde i husbondens hushåll och levde således i klassmässigt heterogena områden. I Långvinkeln som upptog rotarna 10 och 11 bodde 1821 hantverkare, åkerbrukare, postiljoner, arbetskarlar, mamseller och änkor.³⁰ Sandbergs bodde längst ut vid Långvinkeln, dock inom det område upptogs av 1783 års stadsplanekarta.³¹ Man kan således ännu inte 1820 tala om Långvinkeln som ett utpräglat småfolksområde.

Om man som ett mått på social prestige och respektabelt leverne utesluter indragande i rättsliga processer hade människorna i grannskapet lågt anseende. Men jag tror inte att en sådan koppling låter sig göras när det gäller det tidiga

1800-talet. Människor drog varandra inför rätta på grund av allehanda småsaker, vilket rannsakingarna i kämnärsrätten visar. Det gällde ekonomiska tvister, såväl som slagsmål och ärekränkningar. Samtidigt som målet mot Sandberg pågick drog t ex kakelugnsmakare Böther tulluppsyningsmannen Grähs inför rätta med anklagelsen att han trampat sönder lerkärl som Böther ställt ut på torget till försäljning. Dessutom hade Grähs förolämpat honom.³² Detta är exempel på att de lokala domstolarna användes för att klara upp små mellanhavanden mellan vanliga respektabla medborgare.

Nils Hellgren och hans hustru var närmaste grannar till paret Sandberg, Bengt Möllergren och Jöns Svensson bodde i gårdar alldeles i närheten.³³ Snickargesällen Janne Ek, som var en av de mer frekventa gästerna i huset, bodde emellertid inte i grannskapet. Hans far var en av stadens mer ansedda burskapsägare som haft flera offentliga uppdrag. Janne Ek erhöll själv burskap 1823 och övertog då faderns verkstad, vilken hans moder drivit under några år sedan fadern dött. Ett tiotal år senare kom Janne Ek att inneha olika uppdrag i staden och var även en tid bisittare i kämnärsrätten.³⁴ Eftersom Johannes Sandberg blivit fråntagen sitt burskap kan man få intrycket att paret Sandberg kanske inte hade så gott anseende och att därför deras hus inte var ett helt respektabelt hus. Jag tror emellertid inte att man kan dra den slutsatsen. Att de klargjorde sina mellanhavanden i rätten är inget tecken på lågt anseende. Det gjorde människor med olika social status, dock kanske huvudsakligen småborgare och småfolk. Umgänget med Janne Ek och hans hushåll antyder att Sandbergs hus inte var ett hus med dåligt anseende från ett småborgerligt perspektiv. Ytterligare ett tecken på att så inte var fallet var att rätten kunde förlägga rannsaking där. Så skulle knappast skett om huset haft dåligt rykte. Jag menar att våldtäktsmålet vid Helsingborgs kämnärsrätt inte gällde marginaliserade människor. Johannes Sandbergs sociala deklassering var visserligen ett faktum. Men hans yrkesbröder hyste stor tilltro till hans hantverkskunskaper och vittnade dessutom i Sandbergs nådeansökan till Kungl Majt om att Sandberg "ädagalagt flit, idoghet och bland medbröder skickligt uppförande".³⁵ Brevet från murarna i Helsingborg och från murmästarämbetet låter förstå att de inte betraktade Sandberg som marginaliserad, tvärtom önskade de hans återinlemmande i den sociala gemenskapen. Deras engagemang kan vara uttryck för skråsolidaritet och för medkänsla med en yrkesbröder som förlorat allt. Kanske hade murmästarämbetet även ett pragmatiskt intresse av Sandberg. Elden hade härjat i Helsingborg och enligt deras mening behövdes Sandbergs kunskaper till återuppbyggnaden.³⁶

Alla ovan nämnda personer och många andra var välkända i Sandbergs hus. Människor kom och gick i varandras bostäder. De tittade in och hälsade på. De gjorde varandra tjänster. De samtalade, festade och gjorde upp affärer. Jag vill dock inte dra resonemanget så långt som att se bostaden som helt öppen och som uttryck för att gränsen mellan enskilt och allmänt var helt omarkerad. Bostaden var den plats där man hade rätt till enskildhet, vilket också framhölls vid ett tillfälle. I sin anklagelseskrift om bodräkt gjorde Johannes Sandberg reda för

hur hans hus hade använts på ett otillständigt vis. Han talade om att han ville kunna känna sig fredad i sitt hus. Men Sandberg använder ordet fredad i en betydelse som hänvisar till fri från våld. Människor i hans hus hade uppträtt våldsamt. De ”gjorde buller och alarm vid hans kammarfönster” och sedan gick de in i hans hus, varpå Sandberg ”klädde på [sig] byxor och rock för att gå ner i [sitt] dagliga rum för att se efter hvad som förhåffdes i [hans] hus”.³⁷ Den här synen på bostaden som en fredad plats härrör från den medeltida edsöreslagstiftningen om fridsbrott och som senare uttryckts i hemfridslagstiftningen. Bostaden var därmed en fredad plats. Men det är inte givet att man härav kan sluta sig till att bostaden som fredad plats också innefattade en plats där man värnade sin personliga integritet.

Det har alltid funnits en gräns mellan enskilt och allmänt. Individen har alltid funnits i någon mening, eller för att tala med Johan Asplund, så har individen funnits så länge det funnits social kontroll. I annat fall finns det inget att kontrollera.³⁸ Utan gränser kan heller inte skammen operera. Det vore trivialt att ifrågasätta individens existens i denna mening. Men allt är inte lika historien igenom och även i individualitet kan man urskilja grader. De yttre attributen med vars hjälp man avgränsar sitt jag i förhållande till andras jag tar sig olika uttryck och innebörder. Ännu under 1800-talets första hälft var gränsen mellan kroppar oklar. Människor plågades inte av kroppskontakt. Detta kan tolkas så att förhållandet mellan människa och natur endast var svagt markerat.³⁹

Trots att bostaden var och alltid har varit en plats för enskildhet, var den kring sekelskiftet 1800 mycket mer allmän än vi föreställer oss. Människor tycks ha haft ett sakligt förhållningssätt till bostaden. Den var ett öppet rum, vilket antyder att gemenskaperna och nätverken, liksom den sociala kontrollen, var grundade på en mental struktur som innebar oklara fysiska gränsdragningar.

Inget var för privat för att dras undan från det allmänna. Vittnesutsagorna antyder att människor i mycket vida kretsar hade kunskap om varandras göromål. Eftersom den fysiska närheten var påfallande skulle vardagslivet varit mycket tungt att leva om rädslan för insyn var stor. Min poäng här är snarast att det är inadekvat att tala i termer av insyn. För att förstå den fysiska närhet som människor levde med tror jag att det är otillräckligt att hävda en slags funktionalistisk syn som innebär att stadens arkitektur och dess sociala liv tvingade till fysisk närhet. Det vore också otillräckligt att hävda att grannskapen inbjöd till samvaro, att människor behövde varandra, att de angick varandra och därför stod ut med fysisk närkontakt. Allt detta är säkert riktigt på ett sätt, men man måste också förstå vilken mental struktur som bar upp dessa relationer och gemenskaper. Människor registrerade varandras göranden och låtanden men de hade inget behov av att dra någon skarp gräns vid sin egen dörr. Den mentala struktur som bar upp det sociala livet i den förindustriella staden kan man kalla det öppna rummet. De gränsdragningar som gjordes rörde inte i så hög grad det uppenbara, de fysiska beröringarna.⁴⁰

Man levde i mångt och mycket sina liv inför öppen ridå och rätten var bara en förlängning av detta och en plats där mellanhavanden kunde lösas.

Nätverkens rika förgreningar som även jävsanmärkningarna antyder är uttryck för vardagslivets ”offentliga” karaktär. Det är som om människorna var förtjusta i rättegångar. I rätten kunde man visa upp sig och låta ordet få allmän betydelse. I bodräktsmålet anförde Mariana Sandberg jäv mot glasmästaren G A Zollin och hävdade att de hade en oavgjord rättstvist.⁴¹ Johannes Sandberg anförde jäv mot skraddaren Paul Jonsson med vilken han sade sig ha en oavgjord rättgång. Sandberg kunde dock inte ange vid vilken domstol den vilade.⁴² Det anfördes också jäv mot ett vittne som vid tillfället var vittne i annat mål. Alla dessa mål rörde ekonomiska mellanhavanden.⁴³ Nätverkens vida förgreningar måste förstås bland annat mot bakgrund av kreditsystemets personliga karaktär.⁴⁴ Flera personer kunde på en gång vara indragna i en gemensam ekonomisk transaktion. Den tvist som Mariana Sandberg hade med glasmästare Zollin var t ex mycket komplicerad och man kan förstå att det till sist blev för svårt för de enskilda att reda ut sina mellanhavanden. Zollin hade satt in fönster i Sandbergs hus. Till dessa fönster hade Janne Ek tillverkat ramarna. Man blev oenig om betalningen bl a därför att Zollin inte ville minnas att skraddare Paul Jonsson betalat till Zollin fyra riksdaler riksgälds som avbetalning på den skuld han hade till Sandberg. Om Jonsson betalat, menade Zollin, så var det för en klockhandelsaffär som Sandberg tidigare haft med Zollin. Zollin hade också återlämnat till Sandberg tre västtyg och därför skulle Sandbergs skuld faktiskt bli ännu större än den uppgivna. Zollin hade ett par månader tidigare dessutom haft en ekonomisk rättegångstvist med murmästaren Möllergren. Mellanhavandena gällde inte enbart varor och reda pengar, utan också borgenärstvister och förfalskningar av namnteckningar.⁴⁵ Kämnärsrätten har varit strängt belastad med denna typ av mål bl a av det skälet att det saknades ett allmänt kreditsystem men också för att människor förmodligen inte såg något skamligt i att rätten tog hand om deras tvister. Eva Österberg hävdar för äldre tid att en anledning till att domstolarna var beredvilliga att lösa småtvister kan ha varit för att få bötesinkomster.⁴⁶ Detta tycks vara ett relevant påstående även för tidigt 1800-tal då t o m domstolarnas tjänstemän avlönades från saköreskassan.⁴⁷ Att människor var förtjusta i rättegångar hindrade emellertid inte att de uteblev som vittnen trots hot om påföljd. Nästan vid varje rättegångstillfälle uteblev någon.

En annan intressant iakttagelse som kan säga något om relationerna mellan människor i den förindustriella staden är att avskiljandet av en person som förbrutit sig mot gällande normer och värderingar inte var total. Med anledning av en inbrottsstöld hos Mariana Sandberg uppdagades att hennes man trots fängelseförvaringen vistats ute i staden. Fångvärderna i Helsingborg var anförtrodd åt vaktmästaren Pålsson som förvisso inte antog det vara allmän mening att en fånge hade tillåtelse att utträda ur arresten, men som ändå tog det på sitt ansvar. Dock kan hans försvar för sitt handlande tolkas så att han bedömde att upprördheten inte skulle bli alltför stor. Pålsson erkände att han tagit med

Sandberg hem till sitt hus och motiverade detta med att det skulle bli bal i rådhuset. Enligt ett vittne hade Sandberg kommit till hans hus och begärt en tuss tobak, dock var han då bevakad. Enligt ett annat vittne hade Sandberg utan bevakning vistats i Pålssons gård.⁴⁸ Denna händelse kan tolkas så att Sandberg, trots det svåra brott han stod anklagad för, inte betraktades som en paria. Han hörde fortfarande till lokalsamhället. Ett påtagligt bevis för detta är, som jag visat, att hans yrkesbröder, lade ett gott ord för honom då han ansökte om nåd.⁴⁹ Kanske var brottet inte så svårt i allmänhetens ögon? Händelsen kan vara uttryck för lokalsamhällets sympati för en man vars hustru överträtt gränsen för allmänhetens tolerans.

Med stöd av våldtäktsmålets och andra till detta relaterade måls beskrivning av vardagssamvaron vill jag framhålla att det öppna rummet var den mentala struktur som bar upp det sociala livet i den förindustriella staden. Vilken innebörd hade våldtäkten i denna mentala struktur?

Sexuellt våld och samhällsutveckling

Våldtäktsbrottens mörkertal anses inom brottsforskningen vara stort.⁵⁰ Den till omfattningen marginella historiska forskningen på området kan möjligen också ses som uttryck för detta. Ann-Sofie Ohlander framhåller som orsak till våldtäktsbrottens osynlighet i kriminalstatistiken att bevisbördan faller tung på offret, samt att rättssystemets objektifiering av kvinnokönet, d v s att kvinnan i rättsuppfattningen setts som mannens tillhörighet och enbart relaterats till mannen, skapat skuld- och skamkänslor hos offret. Med detta menas att offret känner sig avklädd och avslöjad och upplever sig själv ha brutit mot gällande normer. Ohlander menar att skuldinducering legitimerar övergrepp och är ett sätt att få människor att acceptera en viss samhällelig ordning. Man skiljer mellan skam och skuld. På en historisk tidsaxel ligger skammen före skulden och den karakteriseras av att offret besitter en okunnighet om vad brottet består i. I skamkulturen är det därför den offentliga bestraffningen som skapar skammen. Skuld, däremot, uppstår när offret är väl medveten om brottets karaktär och har internaliserat omgivningens värderingar och rättsmedvetande. Bestraffningen tar sig därför uttryck som fördjupar skulden.⁵¹

Att kvinnan i rättsuppfattningen setts som mannens tillhörighet kan emellertid även få den motsatta effekten vad gäller offrets upplevelse av skuld och obenägenheten att anmäla brottet. Detta perspektiv hävdar Miranda Chaytor en av de få som studerat våldtäkter i ett historiskt perspektiv. Under perioden 1640–1700, i ett så stort område som Cumberland, Northumberland, Yorkshire och Westmorland i norra England fördes endast 34 våldtäktsbrott till domstol. Det var dock lättare att göra rättsaffär av våldtäkter under denna period än det skulle bli senare, menar hon. Det är rättsmålens narrativa struktur som står i centrum för hennes analys. I de flesta berättelserna redogjorde kvinnorna för sina göromål då de överraskades av våldtäktsmannen och de betonade starkt

hur han förstörde och smutsade ner. Dessa berättelser, menar hon, tjänade syftet att förflytta kvinnans heder från kroppen till arbetet och genom arbetet förflyttades våldtäkten från henne själv till den man som var hennes husbonde och som i denna egenskap ägde hennes arbete. Det är också därför, menar Chaytor, som alla våldtäktsmål rörde kvinnor som tillhörde någon man. De var hustrur, döttrar och tjänare. Det fanns inga mål som rörde änkor. Berättelserna var inte tillgängliga för dem. Änkan tillhörde sig själv och hennes arbete var hennes eget.

Men det som kanske är mest uppseendeväckande är vad som hände då våldtäktsmannen och den våldtagna kvinnans husbonde/äkta man var en och samma person. För detta ändamål fanns det en annan berättelse, en stereotyp sådan. Det kom en man, en främling, "I know neither the man nor his name, he being a traveler coming in to light a pipe of tobacco. And I being alone....[he] got the use of my body and immediately after went away and [I] never saw him since", lyder berättelserna i allmänhet. Dessa berättelser, som dolde husbonden/äkta man, var nödvändiga, menar Chaytor, eftersom det var omöjligt att namnge den person som var förutsättningen för att hedern kunde förläggas till arbetet istället för till kroppen därför att det inte var själva arbetet i sig som var det viktiga utan att man tillhörde någon, hörde till ett hushåll, en släkt, och mannen var dess ägare och representant. Genom att tillhöra någon kunde den våldtagna kvinnan ställa sig utanför våldet som istället blev en sak mellan tjuven och den bestulne mannen. Våldtäkt var därför, menar hon, att betrakta som ett egendomsbrott, det var ett brott mot släktskap och samhälllig ordning. Våldtäktsberättelserna fick en annan karaktär då tiden närmade sig 1700-talet. Då började skulden komma in, offrets motstånd och vilja vävdes in i berättelserna, vilket Chaytor tolkar så att det som stod på spel inte var egendom utan moral. Här hänvisar hon till annan forskning. Samhällsutvecklingen hade då i England, menar hon, lett till att alltför inte längre kunde förlägga hedern och äran till sitt arbete. Detta kunde endast underklassens kvinnor. För övriga kvinnor gällde att den enda kropp de hade var den våldtagna kroppen. Och då blev det svårare att rapportera brottet. Äran var kopplad till tillhörighet, beroende och till skam. Våldtäkt fick en ny mening då kroppen fick en ny mening.⁵²

Det är mycket intressant om berättelserna om främlingarna döljer att gifta kvinnor anmälde våldtäkt som begåtts av maken/husbonden. Chaytor redovisar tyvärr inte antalet berättelser. Hon har tyvärr heller ingen diskussion om lagen och lagutvecklingen på området. Istället hänvisar hon till två texter där den juridiska diskursen framkommer. En text är från 1630-talet och den andra från 1680-talet. Under 1600-talets sista år kom det in en aspekt som hon tolkar i termer av övergång från skam till skuld. Då börjar man nämligen tala om kvinnors vilja och därmed delaktighet i brottet. Våldtäkt blir då, menar hon, ett alltför laddat begrepp för att kunna användas. I litteraturen får företeelsen därför omskrivningar. Följaktligen blir det svårare för kvinnor att kräva rättvisa.

Jag saknar i hennes analys en diskussion om varför det trots allt var viktigt för kvinnor att söka juridisk upprättelse då hedern via arbetet kunde kopplas bort från kroppen. Vidare saknar jag upplysning om lagen, om straffsatser och exekvering av straff. Hade lagen inga paragrafer om kvinnors vilja?

Chaytor ser våldtäktsbrott före den kapitalistiska omvandlingen som en spegling av den patriarkala statens intressen av att upprätthålla manlig dominans. Detta är ett perspektiv som för övrigt delas av uppsalahistorikern Karin Jansson. Även hon ser hedern som det betydelsefulla begreppet i synen på våldtäkt och samhällsförändring.⁵³ Våldtäkt i det förkapitalistiska samhället var i första hand ett brott mot samhällelig ordning. Samhällets minsta betändsdel var hushållet vars ära och fortbestånd mannen ansvarade för. Våldtäkt kränkte hushållet. Med den kapitalistiska omvandlingen fick kroppen en ny innebörd och våldtäkt blev då en kränkning av kvinnan som person. Förändringen var dubbelsidig från kvinnans perspektiv. När den sexuella kränkningen riktades mot hennes person ökade hennes personliga ansvar för själva kränkningen genom att hennes vilja tillmättes betydelse i ett våldtäktsmål.⁵⁴

Chaytor lägger vikt vid arbetet som den aspekt som binder samman kvinnans kropp till egendomsbegreppet, till släktskap och hushåll och till samhällelig ordning. Kvinnans arbete tillhörde hushållet och därmed mannen som hennes husbonde. Hedern låg i hennes arbete. Istället för att, som Chaytor gör, se arbetet som den aspekt som binder kvinnans kropp till egendomsbegreppet och hushållet, vill jag pröva att se fortplantningen av släktet. Kontrollen över kvinnans sexualitet och avkomma ses som garanten för samhällelig ordning. Den upprätthåller hushållet och är den aspekt till vilken hedern kan kopplas. Hedersbegreppet är således inte knutet till person utan till plats och funktion i samhällskroppen. Denna mentala struktur kallar jag det öppna rummet.

Men begreppet samhällelig ordning inkluderar mer än upprätthållandet av strukturer som hushållet, klassens och släktens fortbestånd. Det inkluderar även en genusordning. Vilken betydelse för genusordningen har brottskategorin våldtäkt? Våldtäktsparagrafernas förändring, menar jag, bör inte studeras enbart från kvinnans perspektiv och hennes möjlighet att kräva och få rättvisa. Risker att se kvinnor uteslutande som offer blir då stor. Istället kan man försöka få ett grepp om vad våldtäktsparagraferna så att säga gör med kvinnan. Det är, enligt min mening, inte odelat till kvinnors gagn att brottsparagraferna var genusdifferentierade.

För att ta Chaytors analys som exempel så menar hon att kvinnorna kände sin rätt men de kände inte lagen. Den tolkningen menar hon att man kan göra därför att deras berättelser ibland t o m motverkade deras rättssak.⁵⁵ Påståendet utgår, anser jag, från att lag och rätt ses som åtskilda. Även om kvinnor inte kände lagens bokstav utgick deras rättsmedvetande från lagen i den meningen att lagen tillhandahöll en brottskategori med en uppsättning paragrafer som innehöll moral och etik, kort sagt, en samhällsdiskurs. Det var ju lagen som tillhandahöll stommen för deras berättelser. Det var en särskild diskurs inom

vilken tolkning av det våld de utsatts för var möjlig. Lagen tillhandahöll hedersbegreppet och gjorde därmed gällande att hedern ställdes på spel vid våldtäkt och sedan återupprättade lagen förlorad heder genom särskilda paragrafer. Det var möjligheten att få hedern återupprättad som gjorde lagen viktig för de våldtagna kvinnorna. Inte tänkte dessa kvinnor då på att det också var lagen som tog ifrån dem hedern. Om kvinnorna inte känt lagen hade kanske deras berättelser handlat om misshandel och tvång. Men de kände sin rätt och när de gjorde rättsaffär bekräftade de samtidigt den differentiering av könen som lagen förespråkade. Våldtäktsparagraferna ”förkönade” kvinnors kroppar vilket kan bidra till kvinnors utsatthet för könsangrepp. När kvinnor därför sökte upprättelse genom lagen tvingades de bidra till att vidmakthålla en förtryckande genusstruktur. ”The sexed body is constantly reproduced in the law”, hävdar Carol Smart som arbetat med lag, brott och sexualitet. Hon hävdar att våldtäktsmål konstruerar kvinnors erfarenheter som familjemedlemmar, hustrur, döttrar.⁵⁶

Våldtäktsbrott har många bottnar och det vore alldeles för enkelt att studera förändring utan hänsyn till den juridiska- och samhälleliga genusedisursen. Denna diskurs gjorde också en klar distinktion mellan gifta och ogifta kvinnor vilket ytterligare understryker våldtäktsparagrafernas genusedifferentiering. Denna distinktion kastar också ljus över våldtäktsbrottens innebörd i det förkapitalistiska samhället.

Det fanns inget lagrum som var tillgängligt för hustrur som blivit våldtagna av sina män. Ännu i Svensk Uppslagsbok från 1936 kan man läsa att våldtäkt ”innebär ett av mannen genom våld el. svårt hot emot kvinnans vilja framtvingat utomäktenskapligt könsumgänge”.⁵⁷ Våldtäkt inom äktenskap fanns inte som brottskategori. Här gick således gränsen för samhällets behov av kriminalisering. Min tolkning är att när ett äktenskap i husbondemaktens tid var upprättat var också genusåtskillnaden bekräftad. Den behövde ingen vidare bekräftelse. Våldtäkt inom äktenskapet hade därför ingen brottskategori.⁵⁸ Det förvånar mig därför mycket om de berättelser Chaytor hänvisar till verkligen även gällde våldtäkt mot hustrur. Äktenskapets starka ställning i samhällslevnaden har inte direkt osynliggjort sexuellt våld mot kvinnor, utan det kanske snarare är så att tvång till samlag inte har uppfattats som sexuellt våld inom äktenskapet. Inte förrän fram i vår tid har en sådan diskurs utvecklats och jag vågar påstå att artikulering i sådana termer som sorterade under misshandlingsbalkens artiklar om våldtäkt inte var tänkbar för hustrur.

Birgitta Odén, som undersökt rättsläget 1300–1900, med speciellt intresse på våldet mellan generationerna, konstaterar att samtidigt med att våldet mot föräldrar försvinner ur statistiken försvinner också fysiskt våld mot hustrur. Den senare var en omfattande kategori under 1860–1870-talen. ”Familjevåldet gled in i ett mörker som först i vår egen tid börjat genomlysas”, säger Odén. Hon förklarar förändringen dels med att det ekonomiska beroendet mellan generationerna hade minskat, dels med det borgerliga samhällets ideologiska behov av att framställa familjen som kärleksfull och god. I denna ideologi fanns det inte

plats för familjekonflikter.⁵⁹ Det är en intressant analys. Dock gäller den inte tvång till samlag inom äktenskapet som först i vår tid kriminaliserats.⁶⁰ Så länge mannen inte tillfogade hustrun kroppslig skada, för det hade han nämligen inte rätt till, var han, fram tills för några decennier sedan enligt lagtexten, fri att använda hennes kropp efter behag. Det ingick i äktenskapskontraktet.⁶¹ Lika krass som frånvaron av lagtext låter antyda såg säkert inte praxis ut. Avsaknad av skydd för kvinnan inom äktenskapet menar jag stöder tesen att våldtäkt inte var en sexuell kränkning av individen utan en kränkning av individens plats i samhällskroppen som någons hustru eller dotter. Gift kvinna var mans kvinna. Hennes plats i samhällskroppen kunde inte kränkas genom sexuell våld av maken. Som husbonde garanterade han hennes heder.

Våldtäktsmålet vid Helsingborgs kämnärsrätt 1821 var ett förhållandevis ovanligt mål. Inte enbart därför att det räknades till de grövre våldsbrotten, eller som en part i målet uttryckte sig, ”ett bland de i samhällslefnaden sällsynta brott”, utan också för att sådana brott fordom belades med dödsstraff. I Kristoffers landslag tillhörde våldtäkt edsöresbrotten. De var i äldre tid benämningen på de riktigt grova brotten. Det var sådana brott som hotade den samhälleliga ordningen och som statsmakten var särskilt ivrig att bekämpa. Fram t o m 1734 års lag tillhörde våldtäkt de riktigt svåra brotten som innebar att exekveringen av straffen måste underställas kungen. Dödsstraffet för bl a våldtäkt avskaffades genom en kunglig förordning 1779. Man som ”tager qvinno med våld, och emot hennes vilja främjar sin onda lusta.. miste lifvet” enligt lagen, som 1779 ändrades till ”straffes med högsta kroppspåbud och tvenne års fängelse vid någon kronans fästning, med eller utan arbete, hafve ock förverkat allt sitt lösa gods, hälften till Konungen, samt hälften till målsäganden, och qvinnan vare saklös. Ej må ock någon henne det förevita, vid fyratio dalers bot”⁶² Lagtexten antyder i sista meningen att en våldtagen kvinna hade förlorat sin heder, men när domen mot våldtäktsmannen avkunnats var hennes heder återupprättad och således må ingen henne det förevita. Då hade skammen flyttat till våldsverkaren. Men bevisningen var krävande. För full straffsats krävdes fullbordad våldtäkt. Utan vittnen, eller som i våra dagar tillgång till teknisk bevisning, kunde detta vara svårt att hävda. För våldet mot kroppen, alltså då fullbordad våldtäkt inte gick att bevisa, var straffsatsen hundra daler i böter.⁶³

Kristoffers Landslag saknade inte moment om kvinnors vilja, vilket implicerar att kvinnan har ansetts bära visst ansvar för våldtäkt även före det kapitalistiska genombrottet. I Sverige innebar således 1734 års lag, vilken var verksam vid tiden för våldtäktsmålet i Helsingborg 1821, inget nytt i fråga om kvinnors vilja, vilket Karin Jansson visat. Den mängd våld som krävdes för våldtäktens genomförande skulle enligt lagen tillmätas betydelse. Kvinnans vilja var med andra ord viktig i bedömningen av brottets svårighetsgrad. Det var också en förmildrande omständighet för våldtäktsmannen om kvinnans ära redan var kränkt. Begreppet heder försvann ur lagtexten med 1864 års strafflag då våldtäkt föll under rubriken brott mot annans frihet.⁶⁴

1864 års strafflag är det första steget i riktning mot uppfattningen att det är kvinnans person som kränks genom våldtäkt, inte som tidigare hushållet. Då fick brottsrubriken våldtäkt nya aspekter genom att tvånget och våldet riktades mot kvinnans frihet. I ännu högre grad fördes detta vidare i 1965 års brottsbalk då till våldtäkt räknades även annat våld än försök till och fullbordat samlag. Viktigast här var att tvånget artikulerades tydligare i lagtexten och tolkades i termer av att försätta i vanmakt. Samtidigt infördes begreppet förmildrande omständigheter i lagen. Den brottsrubricering, som tog fasta på tvånget och erkände den rena sexuella kränkningen och som således gav kvinnan fler vapen i sin hand än tidigare, hade emellertid ett högt pris. Hänsyn skulle nämligen i högre grad tas till kvinnans grad av motstånd och till relationen mellan våldtäktsman och offer.⁶⁵ Denna lagtext inbjöd i klartext till att skuldbelägga offret eftersom hon måste freda sig mot misstankar om att inte ha gjort tillräckligt motstånd.

Om man ser till de äldre lagtexterna och dess paragrafer om kvinnors vilja kan skuldkulturens framträdande inte länkas till kapitalismens uppkomst. Den är mycket äldre. I hur hög grad levde den i kvinnors medvetande 1821?

Våldtäktsbrott upptogs i Missgärningabalkens kapitel 22 i 1734 års lag som handlade om kvinnofrid. I denna fanns även brottsrubriken enlevering med särskilda föreskrifter om hävdande, dvs om mannen haft samlag med kvinnan. I lagen sägs att den man som ”med våld tager och bortförer annan mans hustru, eller fästevinna, mot hennes vilja, miste lifvet, ändå att han henne ej häfdadt hafver”. Medan man som enleverat mö miste livet först sedan han hävdadt henne. Till skillnad från våldtäktsbrott för vilket dödsstraff upphävdes genom en förordning 1779, kvarstod under 1800-talet den hårda straffsatsen för enlevingsbrott.⁶⁶

Distinktionen mellan gift kvinna och mö, samt att dödsstraffet kvarstod för enlevering medan det avskaffades för våldtäkt, antyder att själva våldtäkten, det som vi idag uppfattar som den grävsta kränkningen av kvinnan, var sekundär i förhållande till förbrytelsen mot mans egendom. Det var mannens kontroll över kvinnans sexualitet och avkomma som stod på spel. Denna lagtext ger även den stöd för tolkningen att kvinnan inte tillhörde sig själv, hon hörde till samhällskroppen.

De aspekter jag särskilt lyft fram i lagtexten är de med vars hjälp jag nu skall analysera våldtäktsbrottet i Helsingborg. Analysen skall också mynna ut i en diskussion om kvinnors benägenhet att anmäla sexuellt våld vid denna tid i historien.

Den sk lutherska kvinnosynen, den uppfattning enligt vilken kvinnan definieras utifrån husbonderättens perspektiv, genomsyrar det språk med vilket den här aktuella våldtäkten förstås. Den enskilda kvinnans kropp hänförs till dess biologiska funktion. Eller kan man i stället för att tala om biologisk kropp säga, som Karin Johannisson gör, att 1700- och den tidiga 1800-talskvinnan var en erotisk varelse. Hennes sexualitet erkändes och bejakades, men den hörde äktenskapet till. Det sexuella begäret och lusten uppfattades

som naturligt och nödvändigt för den värmealstring som man trodde kvinnan behövde för reproduktionen.⁶⁷ Kvinnan var, menar Johannisson, fram till andra hälften av 1800-talet oproblematiserad. Med kapitalismens genombrott och sociala polarisering trädde två kvinnobilder fram, den svaga, bräckliga borgarklasskvinnan och den starka, farliga arbetarklasskvinnan. Kvinnan kom då att bli föremål för den medicinska vetenskapens uppmärksamhet, karterad, klassificerad, benämnd och artskild från mannen och läkarvetenskapen tillhandahöll en sjukdomsroll för den sysslolösa överklasskvinnan. Johannisson menar att "det sena 1800-talets betonande av könsskillnader speglade.... en hotad samhällsordning och en inomvetenskaplig utveckling".⁶⁸

Rättspråket anknuter i våldtäktsmålet till bilden av kvinnan som i första hand en biologisk varelse. Det tog fasta på sådana kategorier som framhöll kvinnans biologi. Catharina Kobb's ringa ålder framhölls av läkaren, likaså att "födslodelarna ... [ej] ägde manbarhetens vanliga tecken". Det betonades att hon var liten till växten och att Sandberg var väldigt stor.⁶⁹ Födslodelar var ett begrepp som för övrigt även användes om djur i tidelagsbrott,⁷⁰ vilket antyder att kvinnor och djur likställdes i dessa avseenden. Det är en anatomisk beskrivning av kroppen. Det nämndes inte med ett ord att våldtäkten med tanke på hennes ringa ålder kunde ge upphov till själsliga men. Tvärtom, framhölls det i rådhusrättens domstolsutslag att "det å flickan Kobb skedda våldsamma försök ej i framtiden kan för bemälda flicka medföra några skadliga följder.. äfvensom jordegumman Hallgren ej med visthet (sic) kunnat bestämma, huru vida den karl som begått våldet å flickan Kobb, med henne hafett (sic) en fullkomlig köttslig beblandelse".⁷¹ Det var skadan på kroppen och den köttsliga beblandelsen som var de omständigheter man ville ta hänsyn till. Psykiatrin hade ännu ingen grogrund.

Catharina Kobb hade blivit skadad i sina födslodelar, i sin anatomi. Hennes biologiska och samhälleliga funktion hade kränkts och dessutom kunde kroppen i fysiologisk mening ha skadats. Denna syn underströks av rådhusrättens konklusioner. Visst var våldtäktsbrott ett grovt brott, kriminaliseringen hade en mycket stor betydelse i samhällsbygget, och det uppfattades helt klart som en skymf mot offret. Men begreppet skymf förekommer bara en gång i våldtäktsmålet och hur det skall förstås ges det ingen direkt anvisning om. I sitt yrkande begärde Catharina Kobb och hennes föräldrar ersättning för det "lidande och den skymf" som flickan tillfogats.⁷²

Skymfen och äran hade en stor plats i relationen mellan människor i det förindustriella samhället. Ärekränkings- och skymfningsmål var vanliga. Rätten utnyttjades för att få äran och hedern återupprättad. Inte minst i våldtäktsmål var skymfen central. Den på 1840-talet omarbetade upplagan av 1734 års lag hade kvar texten om kvinnans ära vid våldtäkt, att ingen skall henne det förevita. När dom avkunnats och straffet var utmätt var kvinnans heder således återupprättad. Men vad bestod skymfen i? Hur kan den förstås? Jag menar att skymfnings- och äresaker måste historiceras.

I Sverige är det framförallt inom hantverksforskningen, men även inom

brottsforskningen, som skymfens och ärans plats i historien har lyfts fram. I det förindustriella samhället var ära och heder kopplat till människors plats i samhället. Den som förlorat sin ära blev utesluten ur gemenskapen, men kunde genom en symbolisk handling återupptas.⁷³ På detta sätt, tror jag att man även skall förstå den skymfning som Catharina Kobb utsattes för. Det sexuella språk varmed våldtäkten förstås betonade, genom att indirekt framhålla moderskapet och kvinnans biologiska funktion, individens plats i samhällsbygget. Kvinnans plats var att vara faders dotter som sedan skulle bli mans hustru, eller var hon redan mans hustru, och hennes uppgift var att reproducera samhällskroppen. Hedern, som var länkad till hennes biologiska kropp, återställdes när brottslingen fått sin dom. Denna tolkning av skymfen och hennes förlorade heder innebär inte att hedern satt ytligt, tvärtom. Eftersom den hade mycket stora samhälleliga implikationer gick den också mycket djupt.

Stämmer denna bild av våldtäkten överens med de berörda kvinnornas bild? Både Catharina Kobb och Sandbergs andra piga, Christina Brenning, använde ordet grovhet för att beteckna våldtäkten. Catharina Kobb berättade hur våldtäkten gick till och kallade den en grovhet. Hon var på väg att utföra sina tjänsteplikter och hade bäddat sin husbondes säng då han överföll henne och tog av henne alla kläderna och lade henne i sängen sedan han även klätt av sig själv. Sandberg hade med sin ena hand fört hennes hand till sin manslem. Med den andra hade han "sökt utvidga hennes födslodelar" och "stuckit in handen i henne". Han hade lagt henne först på sidan med ryggen mot väggen och lagt sina lår emellan hennes och därefter fullbordat "sin onda vilja". Och sedan hade han vänt henne med ryggen mot honom och även i denna ställning haft köttslig beblandelse med henne.⁷⁴ Christina Brenning menade att Sandberg var "grof" mot flickan Kobb, vilket uttrycker en kylig saklighet utan alltför kraftig moralisk indignation. Ordet grov använde, enligt Christina Brenning, också Catharina Kobb själv när hon kämpade mot Sandberg. Brenning hade hört henne yttra "allt annat hvad herren ber mig om, men icke detta, jag har varit ute i världen, men ingen har vist mig den grofheten som herren".⁷⁵ Här antyds inte direkt någon känsla av personlig kränkning. Catharina Kobb menade sig inte ha blivit nedsmutsad och förödmjukad genom våldtäkten. Däremot antyds genom uttalandet att hon varit ute i världen en viss uppgivenhet över vad tjänsteflickor kunde utsättas för. Ett visst mått av övergrepp fick man tåla, men detta var för grovt.

Andra som ville komma åt Johannes Sandberg betecknade våldtäkten som ryslig.⁷⁶ Men att den skulle betraktats som ryslig på annat sätt än vad gällde det fysiska våldet och att den kränkte hushållet finns det inte anledning att tro. Det appellerade till allmän moral om våldtäktens effekter inverkade menligt på moderskapets uppfyllande och i förlängningen därav kränkte mans egendom. Detta, menar jag, är uttryck för att det är den enskildes betydelse i samhällsbygget som blivit kränkt, inte kvinnans person. Denna syn på kvinnan kunde användas för att uppväcka indignation, en indignation som legitimerade hårda straff. Hennes redogörelse kunde inte annat än uppväcka indignation. Därför

finns det inte anledning att tro att Catharina Kobb skulle ha velat berätta en annan historia om våldtäkten än den hon berättade. En berättelse om förödmjukelse och förnedring hade inte mer lindrat hennes skam än en berättelse som länkade hennes kropp till samhällskroppen, tvärtom.

Catharina Kobb skymfades och kränktes oerhört svårt enligt vår tids förståelse, men det sexuella språk som våldtäktsparagraferna och tolkningen av dessa artikulerades i bestämde hennes erfarenheter. Det medgav inte att erfarenheterna tolkades i termer av förödmjukelse och förnedring. I den mån man kan tala om personlig kränkning så gällde den att Sandberg parat sig med henne likt djuren.

Så till frågan om kvinnans ansvar för våldtäkten. Det finns flera uttalanden i målet som tyder på att skulden var ett aktivt element såväl i rättstillämpningen som i Catharina Kobbs medvetande även om individualiseringen var svagt utvecklad. När Mariana Sandberg förhördes om våldtäkten fick hon frågan om hennes make och tjänsteflickan Kobb haft något ovanligt förhållande. Hon svarade nekande.⁷⁷ Catharina Kobb fick själv ingen direkt fråga om detta. Men hon framhöll frivilligt i sitt vittnesmål att hon skrikit allt vad hon förmått och att hon aldrig haft samlag med någon karl förut eller ens tänkt på något sådant.⁷⁸ Flickan Kobb redogjorde dessutom för sina göromål då Sandberg överföll henne. Hon utförde sitt arbete och anade inget ont. Allt var som vanligt och hon skötte de åligganden hon brukade sköta. Hon var således medveten om brottets karaktär och om omgivningens värderingar och fredade sig så gott det gick mot skulden. Ett viss mått av skuld känsla fanns således och jag tror, tvärt emot Chaytor, att det var just på grund av skulden som det fanns ett behov av rättfärdiggörelse. Detta har djupare rötter än kapitalismens uppkomst. Skuldens inträde kan heller inte hänföras till individualiseringen om vi anser att denna process är samtidig med kapitalismens uppkomst. Detta skall inte förväxlas med att individen alltid har funnits i någon mening. Dock finns det anledning att anta att skulden fördjupades i takt med att individen lösgjordes ur samhällskroppen. Frågan om Catharina Kobbs motstånd mot Sandberg ställes för att lagen krävde det men frågan beaktades inte nämnvärt i ett våldtäktsmål som gällde en kvinna utan tidigare skamfilad heder.

Det öppna rummets mentala struktur var verksamt även i våldtäktsbrottets innebörd. Våldtäktens effekter relaterades till kroppens funktion, inte till den självständiga individen, vilket implicerar otydliga konturer mellan kvinnans personliga ego och hennes omgivning. Det innebär dock inte att mannens ego var kvalitativt annorlunda. Men kvinnans ego hade fler begränsningar. Denna tolkning understryks av den i detta hänseende gällande lagtextens syn på kvinnan. Genusskillnader betonades inte som i det sena 1800-talet, men upprätthölls inte mindre. De uttrycktes tydligt och klart genom sexuallagstiftningens paragrafer.

Rättsspråket reproducerade genusåtskillnad utifrån en bekräftelse av den biologiska kroppen. Man talade om köttlig blandning, om födslodelar och fysiskt våld med risk för framtida män, däremot innehöll berättelserna inget om

förödmjukelse och förnedring. Det blev istället på grundval av dessa begrepp som en senare historisk tid genom våldtäktsparagraferna skulle upprätthålla genusåtskillnad. Men ännu under 1800-talets tidiga år framhöll språket kollektivet på individens bekostnad. Man får tänka sig att det finns en viss överensstämmelse mellan språkets möjligheter, dess begränsningar och människors känslor. Språket har med andra ord en konstruktiv betydelse i de historiska processerna genom att erfarenheterna måste tolkas.

Det kan förefalla anmärkningsvärt att domen mot Sandberg blev mild i underrätten. I brottmål som gällde liv och äresaker var kämnärsrätten enligt Kungligt brev 8/8 1791 endast rannsakningsinstans. I städerna, utom i Stockholm, var det rådhusrätten som avkunnade dom som sedan underställdes hovrätternas skärskådande.⁷⁹ Det sandbergiska målet var dessutom ett mycket komplicerat ärende som kämnärsrätten hade att handha. Våldtäkts-, bodräkts- och horsmålet ansågs så sammanvävda att de krävde en gemensam handläggning och alltsammans överlämnades därför till rådhusrätten. I bodräkts- och horsmålet blev domen frikännande för de åtalade, men Johannes Sandberg dömdes att betala böter för beskyllningar och att göra offentlig avbön. I våldtäktsmålet dömdes endast till böter. Det kunde inte bevisas, ansåg man, att våldtäkten var fullbordad och Sandberg hade inte erkänt. Besiktningen av flickan Kobb gav inte tillräckligt underlag ansåg man. Jordegumman Hallgrens attest gav ingen upplysning utöver läkarattesten, vilket kan förefalla anmärkningsvärt. Hon hade infunnit sig klockan 7 ”i murmästare Sandbergs hus, för att anställa besigtning å nämnda flicka, hvilken efter uppgift skall af sin husbonde murmästar Sandberg förliden natt blifvit våldtagen, och har [hon] vid denna besigtning funnit att Catharina är på ett högst oförsvarligt sätt hanterad hvilket synes förorsakat genom våld af en mansperson, med sårnad och svullnader i födslodelarna.” Läkaren Hallenius ”infann [sig] på stället hos Sandberg, kl 9 fm i sällskap med academic adjunkten Herr doctor J Rabben, nedanstämde dag. Vid undersökningen befanns flickan Kobb vara något blå kring mun och haka som syntes utmärka någon hårdare tryckning på dessa ställen. Födslodelarna som ännu ej ägde manbarhetens vanliga tecken, voro svulda och invändigt inflammerade. Dessa åkommor visa nog säkert, om ej ett verkligt, fullkomligt, tillfridställt, och på våldsamt sätt, försökt uppfyllandet at parningsbegäret af en karl”.⁸⁰ Inkallandet av jordegumman tjänade väl syftet att undersöka om Kobb var deflorerad, men attesten visar inte att denna undersökning skett. Jordegummans attest är vag. Undersökningen är inriktad på våldet mot kroppen. Läkarens attest är tydligare men ändå återhållsam då det gällde att fastställa fullbordad våldtäkt. Det som inte säkert gick att fastställa kunde inte sägas. På grundval av otillräcklig bevisning och med tillämpning av Kungligt brev 7/12 1764, enligt vilket för ofullbordad våldtäkt straffsatsen var böter, ansågs det rättvist att Sandberg blev dömd till böter. Bötessumman bestämdes till 100 riksdaler till treskifte mellan Kungl Majt och kronan, staden och målsäganden flickan Kobb. Ytterligare 20 riksdaler skulle Sandberg böta till Catharina Kobb för lidande och till hennes föräldrar för tidsspillan.⁸¹

Det var inte lätt för rådhusrätten att ta entydig ställning i detta mål. Det var ju ett grovt brottmål. Dock var lagen utformad på det sättet att det sexuella lagrummet kunde användas även om våldtäkt inte kunde bevisas och rättstillämpningen kunde således ändå bekräfta den genusåtskillnad som lagen förespråkade. Den ”förkönade” kroppen var inskriven i lagtexten och i judiciell praxis.

Att det var den köttsliga beblandelsen som var den svåra omständigheten i brottet står alldeles klart, menar jag, och samtidigt var det frånvaro av denna omständighet, som var den linje efter vilken rådhusrätten agerade och dömde. Men sista ordet var inte sagt med rådhusrättens dom. Inom en månad skulle rådhusrättens dom, jämte kämnärsrättens rannsaking tillställas hovrätten.⁸²

Domen mot Sandberg underställdes Göta hovrätts prövning och i denna rätt var hänsynstagandena inte så komplicerade. Lokala hänsynstaganden var mindre viktiga i detta fall än att upprätthålla samhällsordning genom att följa lagen.⁸³ Johannes Sandberg dömdes efter lagens bokstav till fästningsstraff den 23 augusti 1821. Domen upplästes i rådhusrätten den 27 augusti då Sandberg också upplystes om sin rätt att inkomma med besvär till Kungl Majt.⁸⁴

Domen var något av en ödets ironi eftersom Sandberg besvärat sig till Göta hovrätt över rådhusrättens dom. Han menade sig vara oskyldig. Nu blev han tvungen att överklaga till Kungl majt en ännu strängare dom. Hovrätten fann bevisningen tillräcklig för att döma för våldtäkt. Bevisningen utgjordes av vittnesutsagorna, den medicinska besiktningen, Catharina Kobbs egen berättelse, samt Sandbergs erkännande att endast han och flickan Kobb vistats i Sandbergs rum. Göta hovrätt dömde för fullbordad våldtäkt enligt Missgeringsbalken Cap 22, 1 paragrafen, 1 mom och med tillämpning av kunglig förordning 20/1 1779. Påföljden blev fängelse i Malmö kronohäkte vid vatten och bröd enligt 11 punkten i kungliga förordningen den 23 mars 1807, samt därefter arbete på Göteborgs fästning i två år. Hovrätten dömde honom även förlustigt allt sitt lösa gods, hälften till kronan och hälften till målsäganden Catharina Kobb. Hans nådeansökan avslogs av Kungl Majt. Dock tillstyrktes hans anhållan om att få avtjäna straffet i Landskrona i stället. Sandberg hade hänvisat till att både hans föräldrar och hans barn behövde honom.⁸⁵

Orsaken till att rådhusrätten valde att inte döma för fullbordad våldtäkt kan förstås på flera sätt. Ett, tror jag, är att det helt enkelt var svårt att bevisa fullbordad våldtäkt. Jordegummans och läkarens besiktningar gav inte entydigt utslag.

Ett annat är att de lokala myndighetspersonerna ville förhindra att ett redan bräckligt hushåll fullkomligt slogs sönder. Det fanns även en motvilja mot att blanda sig i husbondens angelägenheter. Offentliggörandet av husbondens övergrepp mot sin tjänsteflicka var ur samhällssynpunkt farligt. Övergreppet var nästan som incest på grund av husbonderelationen och därför mycket hotfullt för hela samhällsordningen. Enligt Mariana Sandberg skulle den budbärare som skickades till stadsfiskal Been på morgonen efter övergreppet inte omtala orsaken till att han ombads infinna sig i Sandbergs hus. Been

vägrade att komma. Hans vägran att komma utan att ens veta orsaken hade sannolikt att göra med hans motvilja mot Mariana Sandberg. Hon hade varit tvungen att anmäla händelsen hos borgmästaren.⁸⁶ Been skulle således undanhållas orsaken för tillkallandet tills han infann sig i Sandbergs hus. När han ställts inför faktum kunde han inte dra sig ur. Mariana Sandbergs försiktighetsåtgärd för att locka stadsfiskalen till huset kan knappast tolkas på annat sätt än att hon förväntade sig att myndigheterna var ovilliga att befatta sig med våldtäkter inom hushållet? Sådant var hushållets egna angelägenheter vilket avslöjar den patriarkala statens ovilja att erkänna konflikter inom hemmet.

Ytterligare ett annat sätt varpå domen kan förstås är att den lokala rätten hade flera intressen att ta hänsyn till, inte minst sociala och ekonomiska. Om Sandberg dömdes till fästningsstraff skulle hans barn stå utan försörjare. Sandberg anförde själv i nådeansökningar att han inte kunde uppfylla sina faderliga plikter och plikterna mot sina gamla föräldrar. Han bad därför om förskoning från fängelsestraff som han redan avtjänat ett år.⁸⁷ Mariana Sandberg var ju även hon åtalad för grovt brott och fängslad. En fader och son på fästning var inte staden till någon glädje.

Ett fjärde sätt att förstå domen är lokalsamhällets ständiga behov av inkomster för att täcka fattigkostnader såväl som utgifter för domstolsväsendet. Det var inte enbart Johannes Sandberg som besvärade sig över hovrättens dom. Stadsfiskal Been lät uttrycka sin undran över att domen i hovrätten fränkande honom som åklagare del i böter. Been ifrågasatte dessutom att flickan Kobb skulle räknas som målsägande och därmed få målsägandedelen av Sandbergs lösa gods. Hon hade, menade Been, inte ens anmält våldtäkten. Den anmäldes av Mariana Sandberg och av föräldrarna.⁸⁸

När rättegången mot Sandberg väl kommit till stånd i den lokala domstolen visade det sig att bevisningen var näst intill omöjlig att ro i land. Det fanns många vittnen som alla hade viktig information om vad som tilldrog sig i Sandbergs hus natten till den 18 januari 1821. Ändå räckte det inte till för att fälla Sandberg för fullbordad våldtäkt. Den svåra bevisbördan och domstolarernas ovilja att befatta sig med hushållsvåld bör ha tvingat många kvinnor att avstå från anmälan. Våldtäktsmålet mot Sandberg hade många bottnar som låg till grund för att våldet mot tjänsteflickan Kobb trots allt offentliggjordes. Catharina Kobb var tjänsteflicka och underordnad Sandbergs husbonderätt. Detta beroendeförhållande var en högst försvarande omständighet när det gällde att utnyttja rätten. Men hon företrädde av Mariana Sandberg, utan var personliga kamp även detta våldsbrott sannolikt dväljts i mörker. Mariana Sandberg var ingen feminist, men hon var en stark kvinna som tog strid för att skapa bättre betingelser för sitt eget liv, vilket inte hindrade att hon även upplevde sig vara underordnad mannen. Då Mariana Sandberg fick möjlighet att yttra sig över rättsmålen lät hon förstå att hennes sårade heder över anklagelsen om horsbrott inte hindrade henne från att också visa hustruns försonlighet ty det "är qvinnans icke ovanliga plikt att lida".⁸⁹ Underordningens pris hade blivit för högt. Våldtäkten kom sannolikt mycket lägligt för henne.

Man får se denna väldiga process som iscensatt av Mariana Sandberg själv. Anklagelsen om våldtäkt var från hennes sida endast en förevändning, den var upptakten till en skilsmässoprocess,⁹⁰ vilket för övrigt även maken genomskådade. Hustrun hade, påstod han i sitt besvär över hovrättens dom, försökt att på alla sätt bli kvitt honom. Själv hade han i alla fall vunnit ”allmänhetens deltagande”, menade han.⁹¹

Mycket skickligt samlade hon vittnen omkring sig natten till den 18 januari 1821 innan Johannes Sandberg skulle göras uppmärksam på sitt brott. Och mycket cyniskt offrades tjänsteflickan Catharina Kobb för matmoderns syfte, att slutgiltigt bli fri från Sandberg. Mariana Sandberg vidtog inga åtgärder för att hjälpa flickan förrän vittnena var samlade och inte ens då tycks sällskapet ha agerat särskilt kraftfullt för att rädda henne. När domen mot Sandberg var avkunnad i rådhusrätten ansökte hustrun om boskillnad.⁹² Samtidigt var det tack vare matmoderns kamp för att bli fri som husbondens våld mot tjänsteflickan Kobb blev en rättssak. Lika fri som Mariana Sandberg var att agera ”offentligt” inom ramen för hushållet, lika maktlös och ofri var tjänsteflickan Kobb som utsattes för husbondevåld. Hushållet var en del av samhällskroppen men ändå en sluten enhet när det gällde de interna maktrelationerna.

Jag har hävdat att det öppna rummet var den mentala struktur som bar upp det sociala livet i den förindustriella staden. Innebörden av det våld som riktades mot Catharina Kobb var en del av samma struktur. Våldtäkt kränkte inte i så hög grad kränkte kvinnans person som hennes funktion i samhällsbygget till vilken hedern var kopplad. Detta är uttryck för oklara gränser mellan enskilt och allmänt, mellan individ och samhälle.

**”Det är kvinnans icke ovanliga pligt att lida”,
dock kunde hon hävda sig rätt väl.**

Det är ännu vid 1800-talets första decennier påfallande att rätten i så hög grad kunde utnyttjas av människor för att driva sina interna tvister. Detta kan länkas till Eva Österbergs resultat från äldre tid angående rättens sätt att fungera. Vissa angelägenheter som drogs inför rätta, menar hon, är sådant som kan betraktas som småsaker och som kanske borde ha kunnat lösas av den informella kontrollen. Att människor valde rätten som den arena där dessa konflikter skulle lösas betyder emellertid inte att den informella kontrollen brast. Det kan istället tolkas så att människor inte drog någon klar gräns mellan privat och offentligt.⁹³

Anmälan om våldtäkt mot Sandberg förefaller ha satt en sten i rullning inom makarna Sandbergs äktenskap. Med våldtäktsmålet drogs andra äktenskapliga mellanhavanden fram i ljuset. En stor mängd tvister rullades härvid upp och kom till allmän kändedom. Det var en stor och mäktig äktenskaplig strid som utkämpades där de båda kontrahenterna inte drog sig för att vanära varandra. Inte minst Mariana Sandberg, som var en självständig och stark kvinna, var en

drivande kraft som tog rätten till hjälp för att höras och synas och för att ge sitt ord kraft. Hon var skrivkunnig och hade stark rättskapacitet vilket bl a visar sig i att hon vid ett tillfälle t o m ifrågasatte stadsfiskalen Beens behörighet att fortsätta målet. Been hade låtit Sandberg slippa ur arresten och enligt Mariana Sandberg hade detta skett utan bevakning. I samband med att Sandberg sluppet ut ur arresten hade en stöld förövats i hennes bostad och hon misstänkte maken.⁹⁴

Mariana Sandberg förlorade emellertid detta mål och dömdes att böta och göra offentlig avbön mot både sin man och mot stadsvakten Pålsson.⁹⁵ Men hon var fast besluten att försöka få Been fälld för tjänstefel. En maktkamp mellan statens tjänare och en mycket stark kvinna var under uppsegling. Ett par veckor senare gjorde hon ett nytt försök som faktiskt lyckades. Been blev fälld. Vid detta tillfälle hade Mariana Sandberg tagit ut stämning på en kvinna. Anklagelsen var stöld, men Been hade inte vidtagit någon åtgärd för rannsaking.⁹⁶ Kämnärsrätten beslöt att skicka en skrivelse till Kgl Befallningshavanden som hade att ta ställning till hur man skulle förfara i så delikat ärende.⁹⁷ Rättens ämbetsmän rannsakas och döms av sina likar och när det gällde underrätternas ämbetsmän var det hovrätten som var närmaste instans.⁹⁸ I detta fall var det den samma år inrättade hovrätten över Skåne och Blekinge som fick ärendet på sitt bord.⁹⁹ Det var landsfiskal eller stadsfiskal som skulle föra tjänstetalan i överrätterna när det gällde åtal mot ämbetsman.¹⁰⁰ Landsfiskalen Sylvan fick hand om ärendet och instämde Mariana Sandberg, stadsfiskal Been och den för stöld anklagade Ottiliana Herslow. Sylvan yrkade ansvar för Been. Den 19 november meddelade hovrätten utslag och Been dömdes skyldig. Påföljden blev bötesstraff. I kämnärsrätten bestämdes att eftersom Been inte hade lön på stat, utan endast andel i böter, skulle han böta ett belopp som motsvarade sex månaders inkomster av de sakören som tillföll honom. Beens årsinkomster, beräknat på grundval av de senaste tre årens saköreslängder, visade sig uppgå till 150 Riksdaler banco. Bötesbeloppet blev således 75 Rb. Han skulle också ersätta åklagaren för resor och uppehälle under rättegångsdagarna. Böterna skulle tillfalla stadens fattiga.¹⁰¹ Det var emellertid inte långt mellan triumf och fall. När Been dömdes i hovrätten satt Mariana Sandberg själv i häkte för lurendrejeri.¹⁰² Dock måste domstolsutslaget mot Been ha mottagits med stor tillfredsställelse. Mariana Sandberg hade kapacitet, självtillit och kunskap nog för att driva rättsmål i allmänhet, men att hon dessutom kunde vinna ett mål mot en lagens herre var sannolikt en dyrbar fjäder i hatten.

Hon pressade emellertid sin styrka för långt när hon vände den mot sitt eget hushåll. Inom ramen för hushållet kunde hon agera mycket fritt. Att ta sig utrymme i "det offentliga" stred inte mot hushållsprincipen. Det ingick. Det finns mycket som pekar mot att Johannes Sandberg säkert hade alldeles rätt i att han, trots sin svåra belägenhet, åtminstone hade vunnit allmänhetens deltagande. För det första hade stadsfiskal Been sedan tidigare ett horn i sidan till Mariana Sandberg. Trots att han inte kände anledningen hade han vägrat komma till hennes bostad då han på morgonen den 18 januari blivit efterskick-

ad.¹⁰³ För det andra hade stadsvakten låtit Sandberg slippa ut ur arresten och att röra sig ute i staden. Han trodde inte att allmänheten skulle uppröras. Murarna i staden, för det tredje, talade väl om Sandberg i hans nådeansökan och önskade honom tillbaka till gemenskapen. Även fortifikationsbefällhavaren i Landskrona lade ett gott ord för honom i nådeansökan. Han hade "arbetat väl och visat stor skicklighet i murarbetet" och varit lydig och beskedlig.¹⁰⁴ Sandberg fick för övrigt arbete som murare i fortifikationen i Landskrona då han frigavs den 13 maj 1825.¹⁰⁵ För det fjärde uttryckte den samtida Helsingborgsskildraren Tengberg sympati för Sandberg då han antydde att hustrun varit alltför stark. Han uttryckte förvisso även uppskattning då han omtalade att hon var snillrik och hade ett gott finanshuvud. Men genom hennes tillställning hade Sandberg hamnat på fästning. Det är därför särskilt intressant att den lokala domstolen bejakade hans tillhörighet, d v s valde att inte genom fängelsestraff avskilja honom från samhället. Den följde den allmänna meningen.

Vilka samband kan man se mellan denna starka kvinna som rättsinteriörerna förmedlar och den utsatta, kontrollerade och svaga kvinna som våldtäktsmålet enligt min tolkning förmedlar? Går de till synes disparata bilderna ihop? Ja, jag tror det.

Som jag hävdar ovan avslöjar våldtäktsmålet språk att kvinnan definierades i första hand utifrån sina födslodelars betydelse, d v s fortplantningen av släktet till vilken hedern var kopplad. Våldtäkten kränkte därför kvinnans plats i samhällsbygget. Jag menar att denna kvinnosyn, som tog fasta på fortplantningen och förbisåg person och individ, emellertid på ett annat plan kan ha varit till gagn för kvinnors handlingsfrihet. Den kvinnosyn som bygger på hennes betydelse i samhällsbygget via fortplantningen låter sig förenas med det öppna rummet.

De förindustriella bostäderna var öppna rum. De var männens rum lika väl som kvinnornas och därför var förhållningssättet till bostaden sakligt. Via rannsakingen får man goda inblickar i såväl Sandbergs bostad som i makarnas samlevnad. Av protokollen framgår det att de hade fyra barn och två pigor. Hushållet bestod således av åtta personer.¹⁰⁶ Till ytan förefaller bostaden ha varit ganska stor, den bestod åtminstone av flera rum. I ett gårdshus som rymde bryggerhuset var Johannes Sandbergs sovrum samt ytterligare ett rum inrett.¹⁰⁷ I övrigt talas det om dagligstuga, "rummen åt gatan till", kammare och "innersta rum".¹⁰⁸ Sandbergs var sannolikt relativt välbärgade. Bouppteckningen 1821 visade att deras tillgångar räknat i inventarier och fordringar uppgick till mer än 1000 riksdaler banco, dock var halva boet skuldsatt. Fastigheten var belägen i tomt nr 251. Den ägdes av Mariana Sandbergs mor som inför arvsskifte då Mariana Sandberg dog 1832 begärde få den undantagen från Marianas giftorätt. Johannes Sandberg skulle inte få någon del i fastigheten, vilket upprörde honom. Han sade sig egenhändigt och för egna pengar ha uppfört flera huskroppar på fastigheten 1814.¹⁰⁹ Det fanns således flera rum i huset och det intressanta är att båda makarna utnyttjade bostaden för umgänge och i hög grad för separat umgänge. Var och en hade sina bekanta som rörde sig i huset, flera av

dem vistades ofta där. På kvällen den 17 januari hade t ex Johannes Sandberg tagit med sig en vän till bostaden, det var snickargesällen Janne Ek. I bostaden befann sig då redan kvartermästarna Lefevre och Augrelius. Samtliga drack tillsammans en toddy.¹¹⁰ Janne Ek tycks också ha varit god vän med Mariana Sandberg. Kvällen den 18 januari hade han kommit till henne bara för att hälsa på henne och hon hade då bett honom komma tillbaka senare. Det var i Janne Eks moders hushåll som barnen Sandberg fick sova efter den ödesdigra natten.¹¹¹ Natten till den 19 januari hade också änkan Inger Lindahl uppehållit sig hos fru Sandberg eftersom det av någon anledning varit svårt för henne att fortsätta sin väg.¹¹² Lars Lundström hade enligt Johannes Sandberg vistats dag och natt i huset de tre senaste åren. Lars Lundström själv sade att han var mycket bekant i huset och dessutom var Sandberg skyldig honom pengar. I en anklagelseskraft från Johannes Sandberg framgår det att hustrun en gång när han själv befann sig på sina rum hade många gäster.¹¹³ Vid ett annat tillfälle hade Mariana Sandberg i sitt innersta rum besök av flera personer. Vid detta tillfälle menade vittnet borgaren Nils Murberg, som kikat in genom fönstret då han kommit för att köpa brännvin, att Lars Lundström låg ovanpå hustru Sandberg.¹¹⁴ Christina Hellgren, som vid tillfället sade sig varit hos Mariana Sandberg, och som ofta vistats i huset sistlidna år tillbakavisade påståendet om Lundström och hustru Sandberg.¹¹⁵

Mariana Sandberg höll stort hus och tycks ha spelat en stor roll i umgänges-sammanhang. Hon hade vänner och bekanta av båda könen och de uppehöll sig gärna i hennes bostad. Johannes Sandberg levde nästan undanskymt i förhållande till sin kraftfulla hustru. Det var sannolikt hon som alltmer kommit att försörja familjen och han hade i motsvarande grad marginaliserats. Johannes Sandberg upprätthöll inte den profession som han var utlärnd i, nämligen murmästaryrket. Dock hade han väl en del inkomster från brännvinsbränning. Det framgår av vittnesmålen att brännvin försålades i Sandbergs hus.¹¹⁶

Mariana Sandberg handlade med diverse varor och var dessutom pantlånerska. Hon skötte sina affärer i bostaden som samtidigt var av ett slag som krävde tjänstefolk. Bostaden var i första hand ett verksamhetsområde. Den var inte en domän att bevaka, inget revir.¹¹⁷

Av de oklara gränserna mellan enskilt och allmänt, vilket bl a rättens rumsliga flexibilitet antyder, följde också avsaknad av ett rumsligt revir. Detta gjorde det möjligt för starka kvinnor som Mariana Sandberg att inträda i andra rum, ta sig plats och utrymme där och artikulera sig. Sådana kvinnor kunde ikläda sig många identiteter och deras duglighet kunde hitta nischer i det förindustriella samhället. Detta utesluter inte att kvinnor och män hade olika förhållningssätt till bostaden och att vissa områden var kvinnligt respektive manligt kodade. Det intressanta är emellertid inte så mycket vad män och kvinnor gjorde, utan vilken innebörd deras verksamhet hade. Manligt och kvinnligt har inget konstant innehåll. Dess mening skapas i de historiska processerna. Det öppna rummet uppmuntrade till flexibilitet och således även till kvinnors delaktighet i det allmänna och i ekonomiska sammanhang. Ännu

under 1800-talets början var ordning inte förknippad med rumsliga distinktioner. Detta gav kvinnan ett visst mått av handlingsfrihet i en tid då lagen satte klara gränser för hennes utrymme. Det öppna rummet premierade kvinnans duglighet utan alltför många pekpinnar om könens rätta plats. Den rätta platsen upprätthölls, som jag visat, genom sexuallagstiftningen och dess tillämpning. Mariana Sandberg hade alltför starkt ifrågasatt sin underordning då hon lät sitt hushåll krossas, denna samhällets minsta byggnadsdel som sexuallagstiftningen var satt att vakta. När Mariana Sandberg hängde ut hushållsvåldet till allmänt beskådande hade hon överträtt gränsen för vad samhället tolererade från kvinnor.

Om kvinnans expansion i rummet skedde på bekostnad av mannens, d v s att hennes livsrum ökade i samma grad som hans minskade, var könskonflikten överhängande. Det är troligt att det var en sådan konflikt som låg till grund för Sandbergs våldtäktsbrott. Det finns anledning att tro att Sandberg upplevde sin maskulinitet som hotad, att könsblandningen hade gått för långt. Hans yrkesroll var upphävd och hans försörjarroll var ifrågasatt. Han hade inte lyckats hitta någon ny nisch som kunde balansera hustruns. I våldtäkten uppbådade Sandberg de sista krafterna för att hävda sin maktställning och det omedvetna syftet kan ha varit att inskräpa könsåtskillnad.

Noter

1. Intyg bundna i Helsingborgs Kämnråtsprotokoll (fortsättningsvis Hbg KR prt) 19/1 1821. Helsingborgs stadsarkiv, LLA.
2. Hbg KR prt 30/1, 2/2 1821.
3. Hbg KR prt 13/2 1821.
4. Hbg KR prt 19/1 1821.
5. Hbg KR prt 30/1 1821.
6. Göta Hovrätts dom i Justitierevisionens arkiv. Besvärs och ansökningsmål 1821 juli 2–8 nr 32 RA/1311, Riksarkivet. Hbg Rådstuvurätts protokoll (fortsättningsvis Hbg RR prt) 25/4 1821. Helsingborgs stadsarkiv, (LLA).
7. Invånarantalet uppgick 1820 till 2 391. *Historisk Statistik*, I Befolkning 1720–1850, tab A12.
8. E.F Tengberg, född 1811, och fanjunkare vid Kongl. Norra Skånska Infanteriregementet, kände åtminstone till utseendet makarna Sandberg, dock var han själv avsevärt yngre. Han gav 1869 ut en stadsbeskrivning av Helsingborg i vilken alla tomter var beskrivna. Han lade till beskrivningarna små historier och betraktelser. ”*Helsingborg år 1816*” *Gillet Gamla Helsingborg Handlingar XV*. Faksimilupplaga av 1902 års upplaga. Helsingborg 1978, s 99.
9. Hbg KR prt 19/1 1821.
10. Den 27 februari 1821 anmälde Mariana Sandberg stöld av ett flertal bomullstyger och taft, samt andra varor.
11. E.F., Tengberg, 1978, s 99.
12. Hbg KR prt 19/1, 13/2 1821 meddelar ett vittne att han hjälpt Mariana Sandberg att packa in saker i en säck. Han trodde att detta var saker hon hade tagit emot för att avyttra. Den 10/3 1821 skedde rannsaking angående stöld av dessa dosor. Se den 4/4 1821 angående vittnesmål med ägaren av silverdosorna som säger sig ha för avsikt att kräva ansvar av Mariana Sandberg.
13. 1820 motsvarade en 1 rd banco 1 1/2 rd riksgälds, se Lars O Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*. Stockholm 1984, s 91.
14. E.F. Tengberg, 1978, s 99.
15. Anklagelseskraften bunden i Hbg Kr prt 2/2 1821.
16. Hbg KR prt 23/1 1821.
17. Anklagelseskraften bunden i Hbg KR prt 2/2 1821.
18. Stämningansökan bunden i Hbg KR prt 23/1 1821.
19. Hbg Kr prt 2/2 1821.
20. Hbg KR prt 13/2 1821.
21. Hennes namnteckning svarar mot stilen i en skrivelse den 10/3 1821.
22. Hbg KR prt 13/2 1821.
23. Hbg KR prt 6/3 1821.
24. Hbg KR prt 19/1 1821. Ang. kämnråtsrättens ledamöter se Helsingborgs Historia VI:2, 1985, s 132 ff.
25. Helsingborgs stadsförsamlings kyrkoarkiv, husförhörlängd 1821–24. (LLA)
26. Hbg KR prt 2/2, 9/3 återkallas anklagelser, och den 13/2 ångras ett återkallande.
27. Hbg KR prt 3/4 1821.
28. Gregor Paulsson, *Svensk Stad. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*, del 1, Lund 1981, s 566.
29. Paulsson, 1981, s 7. Bokhållartiteln kan dock inte hänföras till småfolk.
30. Helsingborgs stadsförsamlings kyrkoarkiv, husförhörlängd 1821–24. (LLA) I rannsakingningsprotokollet används titlarna åkerbrukare och borgare om Jöns Svensson, Hbg prt 23/1 1821. I husförhörlängden bär han enbart titeln borgare. Denna titeln bärs av flera andra personer i stadsdelen. Kan titeln borgare även innebära rätt att bruka stadens jordar?

31. Se E F Tengberg, 1978.
32. Hbg KR prt 2/3 1821.
33. Se E F Tengberg, 1978.
34. *Helsingborgs historia VI:2*, 1985, s 404 ff.
35. Justitierevisionens Arkiv. Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2–8 nr 32 RA/1311. (RA) Två brev, ett från Helsingborgs murare och ett från murmästarämbetet i Helsingborg, medföljde Sandbergs nådeansökan till Kongl Majt 10 juni 1823.
36. Murmästarämbetets skrivelse till nådeansökan författad i februari 1823. Justitierevisionens Arkiv, Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2–8 nr 32 RA/1311. (RA)
37. Anklagelseskraft 22/1 1821 bunden i Hbg KR prt 2/2 1821.
38. Johan Asplund, *Tid, rum, individ och kollektiv* 1983, s, 53–55.
39. Claes Ekenstam, *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1950*, Stockholm 1993, s 72, 336 f.
40. Om den mentala åtskillnaden individ/samhälle se Johan Asplund, 1983, s 53 ff, som menar att en viss åtskillnad alltid har funnits. Begreppet social kontroll, förutsätter individer och därmed en viss åtskillnad, och detta begrepp är samtida med socialpsykologin som uppstod för ca hundra år sedan. Asplund hävdar att det var då individen började bli ett problem.
41. Hbg KR prt 20/2 1821.
42. Hbg KR prt 3/4 1821.
43. Hbg KR prt 27/2 1821.
44. Se t ex Anita Göransson, ”Kön, släkt och ägande” *HT* 1990/4, s 525–544. Hon framhåller de personliga nätverkens betydelse för att mobilisera kapital till fabriker-na i den tidiga kapitalismens skede.
45. Hbg KR prt 3/4, 10/4, 13/4, 1/5 1821. I domstolstvisten mellan Zollin och Möllergren meddelades utslag 2/3.
46. E österberg, ”Brott och straff i svenska småstäder” *Över Gränser. Festskrift till Birgitta Odén*, Lund 1987, s 493.
47. Stadsfiskal Been i Helsingborgs kämnärsrätt hade ingen lön på stat utan avlönades helt på grundval av sakören, Hbg KR prt 22/4 1822.
48. Hbg KR prt 27/2 1821.
49. 53 Brev från Helsingborgs murare och från murmästarämbetet i Helsingborg medföljde Sandbergs nådeansökan till Kungl Majt 10 juni 1823. Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2–8 nr 32 RA/1311. (RA)
50. Hanns von Hofer, *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750–1982. Diagram, tabeller och kommentarer*. Stockholm, 1983. Antalet lagförda våldtäkter var under 1800-talet mycket få. Det rör sig om så få att det nästan inte går att beräkna. Från mitten av 1900-talet sker en marknat ökning, tabell 2:2 och diagram 2:4. Hanns von Hofer håller det för osannolikt att våldtäktsbrott skulle vara mindre frekvent än mord. Han menar att det är kvinnans historiskt sett svaga ställning som förklarar att de lagförda våldtäktsbrotten var få. Se även Eva Johansson, ”våldtäktsbrottslighet” *Svensk Juristtidning* 1986, s 412. För äldre tid framhåller flera forskare att anmälningar om våldtäkt är mycket få, se Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* (Eva Österberg & Dag Lindström), Lund 1988, s 100, Jan Sundin, *För Gud, staten och folket*, Lund 1992, s 340–344,
51. Ohlander, Ann-Sofie. ”En latenst struktur av våld”. Kriminalisering av offret exemplifierad ur svensk rättshistoria” *Manliga strukturer och kvinnliga strategier*. Red. Birgit Sawyer & Anita Göransson. Göteborg 1987, s 233, 228. Särskilt i synen på sexualiteten har skam- och skuld känslor utnyttjats. Kvinnorna som ansågs skyldiga för människens sexualitet drabbades därför hårt av den stränga sexuallagstiftning som infördes på 1600-talet. Fram till 1937 straffades i Sverige offret i incestmål, s 231–234. Se även Jan Sundin, *För Gud, staten och folket*. Lund 1992, s 342.
52. M Chaytor, ”Husband(ry): Narratives of Rape in the Seventeenth Century” *Gender & History* vol 7, nr 3, November 1995, s 378–407.

53. Karin Jansson, "Kvinnofrid ur olika perspektiv – våldtäkt, kvinnorov och andra sexuella övergrepp 1600–1900" *Kvinnorna och rätten* Red. G Granström m fl. Uppsala 1996.
54. M Chaytor, 1995 s 38–407.
55. M Chaytor, 1995, s 381–382.
56. Carol Smart, *Law, Crime and Sexuality. Essays in Feminism*, Sage Publications, 1995, s 80 ff. Från ett feministiskt perspektiv är denna kritik självfallet problematisk, hävdar hon.
57. *Svensk Uppslagsbok*, band 29. Malmö 1936, s 1353.
58. E Johansson, "Våldtäktsbrottsligheten" *Svensk Juristtidning*, 1986, s 404–405. Ännu 1984 saknade England en sådan brottsrubricering.
59. Birgitta Odén, "Relationerna mellan generationerna. Rättsläget 1300–1900". *Makt-politik och husfrid. Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad*. Lund 1991, s 105–109. Om hustrur som målsägande i misshandelsfall efter den nya strafflagens tillkomst 1864, se Monika Edgren, *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*. Lund 1994, s 120–122.
60. I den brottsbalk som trädde i kraft 1 januari 1965 gjordes ingen åtskillnad mellan våldtäkt utom och inom äktenskap. Dock var remissinstanserna oeniga om synen på våld inom äktenskap, *Nytt Juridiskt Arkiv NJA II*, 1962, s 168–172 (sammanfattning av förarbetena till BrB) och de båda riksdagskamrarna motiverade den nya lagen på olika sätt, *SOU 1982:61*, s 36.
61. Mannens rätt att aga sin hustru avskaffades med 1864 års strafflag.
62. Missgerningabalken cap 22 Om kvinnofrid. *Sveriges Rikes lag 1734. Jemte sammandrag af sedermera och sednast efter riksdagen 1840–1841 utkomme författningar....* . Norstedts och söners förlag 1841. Om dödsstraffets avskaffande se t ex Bergendahl, Ragnar, "Strafflagen" *Minneskrift ägnad 1734 års lag av jurister i Sverige och Finland. Den 13 december 1934. 200 års dagen av Rikens Ständers beslut*. Stockholm 1934, s 321. Erik Anners, *Den europeiska rättens historia 2*, Stockholm 1983, s 39, menar att denna förändrade syn på straff är att betrakta som en rationalisering av avskräckningsstraffen. Frihetsstraff kom att anses som effektivare än dödsstraff.
63. *Sveriges Rikes Lag 1734* (1841), Missgerningsbalken cap 22, Om kvinnofrid.
64. Karin Jansson, "Kvinnofrid ur olika perspektiv – våldtäkt, kvinnorov och andra sexuella övergrepp cirka 1600–1900"
65. *SOU 1982:61*, s 31–36, *Nytt juridiskt Arkiv*, 1962, 168–173.
66. *Sveriges Rikes lag 1734 Jemte Sammandrag*. Missgerningabalken cap 22 Om kvinnofrid. Missgerningabalken cap 22 Om kvinnofrid. 1841
67. Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten*, Stockholm 1994, s 58 ff, Claes Ekenstam, *Kroppens idéhistoria. disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1950*, Stockholm 1993, s 182 ff.
68. Karin Johannisson, 1994, s 14, 20–21, 71 ff.
69. Hbg KR prt 19/1, 23/1 1821.
70. Marja Taussi Sjöberg, *Dufvans fångar. Brottet, straffet & människan i 1800-talets Sverige*, Författarförlaget 1986, s 89.
71. Hbg Rådhusrättens o Magistratens i Helsingborg protokoll dombok 21/4 1821, (fortsättningsvis Hbg RR prt) Helsingborgs stadsarkiv, LLA.
72. Hbg KR prt 10/3 1821.
73. L Edgren, "Crafts in transformation? Masters, journeymen, and apprentices in a Swedish town, 1800–1850" *Continuity and Change* vol I, part 3, 1986, s 363–383, dens., *Lärling-gesäll – mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*, Lund 1987, s 245–246. Senare har även brottsforskare arbetat med begreppet. Se t ex Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Uppsala 1988, Johan Söderberg, "Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660" *Historisk Tidskrift*, 1990:2, s 245 ff, Söderberg menar att till

- skillnad från det hedersbegrepp som Bourdieu tillskriver det kabylska folket, nämligen att det var knutet till släkten, vill han se det svenska heders- och ärebegreppet mera knutet till individen, men till individen i ett socialt samspel med andra individer. Jag ansluter till detta sätt att se på ära och heder i det förindustriella samhället. Se också Erling Sandmo, "Ären og ärekränkelsen" *Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850, Rapport II, Det 22. nordiske historikermöte, Oslo 1994*, 81-86. Se också Marie Lindstedt, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Lund 1997, kap. 6, som anknyter till Sandmo.
74. Hbg KR prt 19/1 1821.
 75. Hbg KR prt 13/2 1821.
 76. Hbg KR prt 13/2, 2/2 1821.
 77. Hbg KR prt 19/1 1821.
 78. Hbg KR prt 19/1 1821.
 79. *Sveriges rikes lag 1734*, rättegångsbalken kapitel 5, 6, 8. Kungligt brev, Nedre Justitierevisionen, Riksregistraturet 8/8 1791, RA, Se även rättegångsbalken kap 5, 1734 års lag.
 80. Jordegumman Hallgrens och stadsläkare Hallenius besiktningsattster bundna i protokoll Hbg KR 19/1, 23/1 1821.
 81. Hbg RR prt 25/4 1821. Kungligt brev 1/12 1764 ej återfunnet i riksregistraturet, se ist. 1734 års lag, 1840-41, Missgerningsbalken kap 22, Om kvinnofrid.
 82. *Svensk lagsamling*, (1879), s 367.
 83. Jfr Kenneth Johansson, "Herrar och bönder. Om jurisdiktion i några småländska friherrskap på 1600-talet" *Scandia* 1990/2, s 161-191, som i anknytning till det Peter Blickle kallat den gemensamma nyttan menar att underrätterna dömde efter rätt och billighet vilket inte behövde överensstämman med lagen. För motsatt tes se Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699*. Lund 1993.
 84. Hbg RR prt 27/8 1821.
 85. Handlingar hörande till nådeansökan. Justitierevisionens arkiv. Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2-8 nr 32 RA/1311. Riksarkivet.
 86. Hbg KR prt 6/2 1821.
 87. Handlingar hörande till nådeansökan. Justitierevisionens arkiv. Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2-8 nr 32 RA/1311. Riksarkivet.
 88. Handlingar hörande till nådeansökan. Justitierevisionens arkiv. Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2-8 nr 32 RA/1311. Riksarkivet.
 89. Hbg KR yttrande bundet i prt 10/3 1821.
 90. Om skilsmässor se Marja Taussi Sjöberg, *Skiljas. Trolöuning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*, Författarförlaget 1986, s 47, 52. Med 1734 års lag låg beslutanderätten om skilsmässa hos rådhusrätten. Det var inte lätt att bli skild. Det krävdes uppfyllande av speciella krav. Före 1810 var det enbart på grundval av två omständigheter som lagen medgav skilsmässa; det var hor och egenvilligt övergivande. Efter 1810 utökades möjligheterna till att gälla då t ex ena maken blivit dömd till livstidsstraff, eller gjort sig skyldig till vanärande brott. Tidigare hade kungamakten dock givit dispens i fall då vanära förelåg.
 91. Handlingar till nådeansökan. Justitierevisionens arkiv. Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2-8 nr 32 RA/1311. Riksarkivet.
 92. Hbg RR prt 7/5 1821.
 93. Österberg, 1991, s 21.
 94. Hbg KR prt 3/4 1821.
 95. Hbg RR prt 12/9 1821.
 96. Hbg KR prt 21/4 1821.
 97. Hbg KR prt 5/6 1821.
 98. *Svensk lagsamling, utgiven av G R Lilienberg, III, 2 Rättegångsbalken af Sveriges Rikes lag 1734*, Stockholm 1879, 1879, s 213.
 99. Hbg KR prt 20/4 1822.

100. Svensk lagsamling, 1879, s 389.
101. Hbg KR prt 7/8, 8/8, 1821 20/4, 22/4 1822.
102. Hbg KR prt 7/8 1821.
103. Hbg KR prt 6/1 1821.
104. Fortifikationsbefälhvarens brev 24/2 1823 i handlingar hörande till Sandbergs nådeansökan. Justitierevisionens arkiv. Besvärs och ansökningsmål 1823 juli 2–8 nr 32 RA/1311. Riksarkivet.
105. Arbetsfångar i Landskrona fängelse maj 1824, maj 1825. Fängelsets arkiv. Serie ÖI:8. LLA.
106. Hbg prt 19/1, 2/2 1821.
107. Hbg KR prt 19/1 1821.
108. Hbg KR prt 2/2, 13/2 1821.
109. Helsingborgs rådhusrätts och magistrats arkiv. Bouppteckningar 15 maj 1821, F II a vol 39, 9 mars 1832, F II a, vol 49. Helsingborgs stadsförsamlings död och begravningsbok 1832. (LLA)
110. Hbg KR prt 19/1 1821.
111. Hbg KR prt 2/2, 13/2 1821.
112. Hbg KR prt 6/3 1821.
113. Hbg Kr prt 2/2 1821.
114. Hbg Kr prt 13/2 1821.
115. Hbg Kr prt 27/2 1821.
116. Hbg KR prt 13/2 1821.
117. För en intressant problematisering av kvinnors handlingsutrymme se Hanne Sanders, *Bondebevekkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820–1850*. Studier i stads- och kommunhistoria/12, Stockholm 1995, s 183 ff. Sanders menar att 1800-talets väckelserörelser på grundval av dess individualistiska form erbjöd även kvinnor en möjlighet att artikulera sig, eller om man så vill en plats i "offentligheten". Sanders avvisar tanken att väckelsens innehåll, d v s dess känslsamhet, särskilt appellerade till kvinnor. Kvinnor hade ännu inte fått monopol på moral och känslor som de sedan skulle få i det borgerliga samhället, hävdar hon. För liknande perspektiv se John R Gillis, "Alltid lika problematiskt att göra fäder av män", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1993:1, s s 3–21.